

פרק שלושה-עשר: חצר המלכות, התהלכה ועיר הבירה

1. מיקום הארמון.

מבחינה פורמלית היו בניני עיר הבארוק התגלמותם של הדרמה והטכס המתעצמים, אשר התגבשו בחצר המלכות. למעשה היה זה קישוט ציבורי של דרכי ומנהגי הארמון. קיימים שני היבטים לקיום הארמון: מבחינה עירונית אופיין הארמון בקבלת דמי שכירות, מיסים ותשורות, בפיקוד על הצבא ובשליטה על האמצעים השונים שברשות המדינה; מההיבט הכפרי היו בו הנשים והגברים המטופחים, הנהנים מתזונה, מין ואורח חיים טובים, אשר היוו את חצר המלכות וזכו בכיבודים, בתגמולים ובזכויות המיוחדות, אותם העניק המלך ברוב חסדו. כוח והנאה, סדר מופשט ויבש מול חושניות קורנת - אלה היו שני הקטבים של חיים אלה. מארס ו-ונוס היו שני האלים היושבים בראש, בעוד וולקאן (Vulcan) סיים את השלכת רשת הברזל המחוכמת של התועלתיות מעל דמויותיהם החמדניות.

חצר המלכות היתה עולם בפני עצמו; עולם בו מציאויות החיים הקשות נראו דרך עדשה מקטינה, וכל הפאר הועצם כמה מונים. ההנאה היתה חובה, חוסר המעש היה מהות השרות, ועבודה הגונה נחשבה לרמת ההשפלה הנמוכה ביותר. כדי להיות מתאים לקבלה לחצר הבארוק, היה צורך שחפץ או פונקציה ישאו את תוי ההיכר של חוסר תועלת מופגן. טחנות המים החזקות ביותר של המאה השבע-עשרה ב-מארלי (Marly) - אשר עדיין פועלות - והמשאבות ההידראוליות הגדולות שנמנו עם הפיתוחים הטכניים העיקריים, נועדו אך ורק להזרמת מים למזרקות בני וורסאי. משאבת המים הראשונה ב-אוסטריה לא שימשה באחד המכרות, אלא במזרקות שבגני שדרת הארמון ב-וינה; הסמל המשמעותי של הייצור, מכונת הכוח האוטומטית, השיגה את הצלחתה החשובה הראשונה בשימוש ביצירת כפתורים (מכונת טביעת הכפתורים), באריגת סרטים (הנול האוטומטי הצר) ובמדים צבאיים (מכונת האריגה הראשונה).

טכסיות הארמון היתה נסיון לתת תוקף לאשליית הכוח האבסולוטי באמצעות דראמה מיוחדת. אינני מכיר תמונה טובה יותר של הסביבה או הפגנה מאוסה כל כך של אשליות ההזיה שלה, מאשר התשבחות שהורעפו עליה על ידי ברטון

(Nicholas Breton): "או, חיי חצר הארמון המרשימים, בהם רבות כל כך הן אפשרויות נחת הרוח, כאילו האדמה היא גן העדן של העולם: רוממותו של השליט, חוכמתה של המועצה, כבודם של הלורדים, יופיין של הגבירות, אחריותם של הפקידים, נימוסם של האדונים, השרותים העילאיים בבוקר ובערב, הנאומים השנונים, המלומדים, האציליים, והנוחים לאורך כל היום, מגוון החוכמות ועומק השיפוט, המעדנים הערבים, המעוטרים במתיקות ומוגשים ברוב חן, היינות העדינים והפירות הנדירים, עם מוסיקה מצוינת וקולות, מסיכות, מחזות, רכיבה על סוסים וריקודים נעימים; מיגוון משחקים, המספקים את כל מאווייו של המשתתף; חידונים, שאלות ותשובות; שירים, הסטוריה והמצאות משונות של החוכמה, כדי לזעזע את המוח להבנה טובה; בדים יקרים, תכשיטים יקרי ערך, פרפורציות נכונות, מצבי רוח מרוממים, מרכבות נסיכותיות, סוסים אצילים, בנינים מלכותיים וארכיטקטורה נדירה, יצורים מתוקים והנאה אדיבה; ומתוך אהבה מניחה כרכרה כזו, המלאה בתוכן, את הרוח בחיקה של ההנאה, עד כדי כך שאם אדבר בשבחם לאורך כל היום, לא אצליח להגיד את כל ערכם גם ברדת הלילה".

אין צורך להדגיש את הצדדים המנוגדים של מציאות זו: השיחה הריקה מתוכן שנראתה כשנינות, התינוקות הבלתי רצויים למרות אמצעי המניעה האופנתיים, אשר היו ידועים כבר מהמאה השש-עשרה לשכבות הגבוהות בצרפת ואיטליה, התחרות המנומסת וחסרת הפשרות על מקום ועדיפות. היתה עדיין מידה מספקת של מהימנות בתיאור המתוק, אפילו כאשר לוקחים בחשבון את

התוים המרים יותר של המציאות. המשפט שנכתב על דלת כנסיית טלמה של ראבלה היה: "עשה כאוות נפשך". מעל שערי הארמון היה לכך המשך: "כל עוד הנסיך מרוצה מכך". עם זאת, חייבים לזכור עובדה אחת, אשר פעמים רבות מדי לא נלקחה בחשבון בתפיסת חיי הבארוק החגיגיים והחושניים. הטכסיות שבחיים אלה היתה כה מייגעת עד כי היא שעממה אנשים רבים, אשר חיפשו תוכן אחר לחייהם. היה ניתן להשוות את שגרתם היומית של הנסיך וחצרו לזו של פועל בקו ייצור מכוניות: כל פרט במסלול היה מתוכנן וקבוע מראש, הן עבור השליט והן עבור מקורביו. מהרגע בו פקח הנסיך את עיניו ועד הרגע בו עזבה פילגשו את חדר המיטות שלו היה הנסיך, ניתן לומר, על קו הייצור.

שיעמום זה היה הסיבה לא רק לקלות הראש המרובה, אלא גם למרכיב של נזק כבד, שהיה דומה להתפרצותם של ילדים אשר הוחזקו במשמעת קפדנית מדי, במדיניות הבארוק. חלק גדול מהמזימות ומזימות הנגד היה פרי עבודתם של אשפי דיפלומטיה משועממים, שיותר מכל אהבו להמשיך במשחק עצמו. אין ספק כי העמידה, הציפייה והקידות המתמידות - להן נתן טיין (Taine) תאור בלתי נשכח בתמונת "המשטר הישן" - לא התאימו לנטייתיהם של הנשים והגברים המפונקים למדי. אין פלא ששעשועים מרהיבים תפסו מקום נכבד כל כך בחייהם. למרבה הצער, אותם שעשועים של חצר המלכות הפכו לחובות. "ביצוע המנוחה" תבע קרבנות חדשים. ארוחת הערב החגיגית, הנשף והביקור הרשמי - כפי שהתגבשו בקרב האצולה ובקרב השכבות שהמשיכו לקיימם לאחר המאה השבע עשרה - גרמו סיפוק רק לאלה עבורם היתה הצורה חשובה יותר מאשר התוכן. "להראות", "לזכות בהכרה", להיות "מקובל" - אלה היו החובות החברתיות העילאיות, למעשה תעסוקה שנמשכה תקופת חיים שלמה. ההמוניות העגומה, כמו גם הדיווחים בטורי הרכילות התקופתיים, אלה הם החלקים שעדיין ניתן למצואם במועדוני הלילה ובפתיחות החגיגיות של ימינו. חלק לא קטן מחיים אלה, אשר תוארו ב"יריד ההבלים" וב"האדום והשחור" בחלק אחד של המאה התשע-עשרה, ועל ידי פרוסט (Proust) בחלקה האחר של המאה, היה מורכב מביקורים ו"חיזורים": גינונים ריקים מתוכן. פרוסט ציין כי בתקופת שלטונו של לואי ה-14 התרחש שינוי משמעותי בחיי האצולה, אשר אורח חייה בתקופות קודמות כלל אחריות פעילה, חובות כבדי משקל ועיסוקים רציניים. השאלות היחידות שזכו להתייחסות רצינית היו אלה שנגעו לנימוסים והליכות.

כמו תחומי חיים רבים אחרים, גם חצר הבארוק היוותה הקדמה לכרך הגדול של המאה העשרים, בכל הקשור לתגובות הנפשיות והטכסיות. זוהי שחיקה זהה; שעמום זהה; נסיון זהה למצוא מפלט ב"דברים המסיחים את הדעת" מהדיכוי העריץ שהפך לשיגרה ומהשיגרה שהפכה לדיכוי כבד.

2. השפעת הארמון על העיר.

השפעת חצר המלכות של הבארוק על העיר ניכרת כמעט בכל היבטי החיים: החצר אף הביאה ליצירתם של מוסדות חדשים רבים, אשר הדמוקרטיה מייחסת לעצמה את זכות יצירתם. לא ניתן למצוא מקרה דומה של שליטת המצודה על העיר - אפילו לא בערי איטליה בימי הביניים. בתקופת הבארוק זרם הכוח בכיוון הפוך והאצולה הפיאודלית הפכה עירונית יותר באופיה. עם הזמן ולאחר תהליכי ביניים רבים, תביא השפעת הקפיטליזם לכך שהאידיאל הדמוקרטי יוסט ממסלולו באורח משמעותי, במאמץ להפוך את דימוי חיי האצולה לפופולרי, ולהציג אותם כשיא הקיום האנושי וכשלב הסופי של ה"הצלחה": שפע חונק, הוצאות עצומות, בזבז חסר גבולות, גודש חידושים ותחושות - כל אלה היו מאורגנים בקרב של הבלים, שמטרתו היחידה היתה להמשיך ולהפעיל את הכלכלה המתפתחת.

המחיר המתחייב מכלכלה מתרחבת כזו, הן בחצר המלכות והן בבתי הסובאים כל טוב של הדמוקרטיה בה אנו חיים, הוא חיים

מכיוצאים: חיים של טפיל נפוח, חסר אונים ותלותי, המשועבד לאדונו.

אין לראות את שליטת הארמון במושגים של בנין בודד עם הפונקציות החנפות שלו: סגנון החיים ה"ארמוני" התפשט לכל מקום; משמעותה של המלה "palazzo", אשר החלה באיטליה, היא בנין מרהיב כלשהו, מסוג זה שהיה בבעלות אצילים ונסיכים. "ארמוני", במושגי הבארוק, מתייחס לגודל ולכוח העצמאי. השאיפה ליכולת עצמאית בלתי מוגבלת הופיעה בצורה אחרת במאה הארבע-עשרה, ביער המגדלים המתחרים, הדקים והמוצקים, אשר הפכו את נופן של לוקה, בולוניה ו-סאן ג'ימיניאנו לכרית מחטים עירונית. שם לבשה הרוח החדשה צורה אופיינית לימי הביניים בכדי להוות אמצעי ביטוי לשליטה. אך החל מהמאה החמש-עשרה הושם דגש על המרחב האופקי: הכוח התפשט. מפאת חוסר המקום בעיר עצמה נעה ההתפשטות לפרברים, כפי ש-לואי ה-14, בזכרו כיצד נאלץ לברוח מ-פאריז לפני הפיכה עממית בצעירותו, מצא את מפלטו ב-וורסאי: עיר בירה פרברית.

הארמונות החדשים היו כה נוחים ומרווחים, עד שמוסד אחר של המעמד העליון, שהיה חדש במידה שווה, בית המלון, לא רק קיבל את שמו מהארמון העירוני בצרפת (hotel), אלא אף ממלא את אחת מהפונקציות העיקריות של ארמון זה - הצעת ארוח בלתי מוגבל לכאורה - למרות שהדבר נעשה כאן בתשלום. עצם האלמוניות והרשמיות של התכנית העניקו לארמון גמישות מסוימת בארוח, ולו גם משום שהבנין נועד לשכן משרתים וחצרנים רבים. עד עצם היום הזה, רבים ממלונות הפאר של רומא הינם ארמונות עתיקים. רומא ו-פדואה היו הערים הראשונות שבנו מלונות חדשים לשימוש מסחרי, בהתבססן על דגם הארמון. המלון ב-פדואה (בסביבות שנת 1450) כלל אורוות למאתיים סוסים. השימוש החליפי שנעשה בארמונות עתיקים אלה מאוחר יותר - לגלריות אמנות, מוזיאונים, אוניברסיטאות ובנייני משרדים - מצביע על היחס הטבעי שבין סגנון החיים של הבארוק ובין מוסדותיו הטיפוסיים.

התאטרון קיבל את צורתו המודרנית ב-לונדון, פאריז וערים אחרות בעיקר תודות לפטרונות האצולה: היה זה שינוי של הצורות היוונית והרומית העתיקות. לאחר התקדים - התאטרון האולימפי (Teatro Olimpico) של פאלאדיו וינסנצה - הפך התאטרון לאולם סגור, בו ישב הקהל בהתאם למעמד וליכולת לשלם, ובמקומו הקבוע הפך לקבוצת צופים פאסיביים של דראמה, אשר נצפתה, כך נראה, דרך חלון ראווה שקוף. התאטרון היה טבוע כה עמוק בסגנון התקופה, עד כי ניתוחים אנאטומיים נערכו כהופעות ציבוריות שנתיות שנערכו ב"תאטראות"; שם זה עדיין משמש, לעתים, לאולמות אלה.

הפרספקטיבה המרחבית החדשה של הבארוק חשפה עצמה לראשונה לא בעיר האמיתית, אלא בסצנת רחוב מצוירת בתאטרון (סרליו - Serlio); לא במקרה עסקו מתכנני הערים החדשים, כדוגמת סרוואנדוני (Servandoni), איניגו ג'ונס (Inigo Jones) ו-ברניני (Bernini), גם בעיצוב תפאורות. העיר החדשה היתה בעצמה חיבור בעיצוב סביבתי רשמי; מסך אחורי לכוח האבסולוטי. כאשר ההון המלכותי לא הספיק לביצוע הפגנות כוח מרשימות בבנייה משיש, הוסוטה הופעת הבנין בצבע וטיח, או הוקמה חזית מונומנטלית שהיוותה מסיכה לבנין חסר המשמעות שמאחוריה.

במידה מכרעת היתה השפעת הארמון על היבטי ההנאה, הבידור והתצוגה התיאטרלית מורגשת ובלטת ביותר. גני העינוגים, כדוגמת גן ריינלג' (Ranelagh) ב-לונדון של המאה השבע-עשרה וגני ווקסהול ו-קרמורן (Vauxhall, Cremorne) במאה השמונה-עשרה ובתחילת המאה התשע-עשרה, היו נסיונות לספק את ההנאות התאווותניות יותר של חצר המלכות לאנשים הפשוטים במחיר שווה לכל נפש. המקבילה הצרפתית המאוחרת יותר היתה ה-באל מאסק (Bal Masque), והמקבילה הגרמנית היתה גן הבירה הביתי והפשוט יותר. גני עינוגים כאלה היו פופולרים בכל מקום בו נראו לעין חיי חצר המלכות. גני טיבולי (Tivoli)

המפורסמים ב-קופנהגן עדיין מעידים על עובדה זו, למרות שגני הבירה של ניו יורק, אשר שגשו במשך כחמישים שנה לאחר מלחמת האזרחים, נעלמו עתה מן העין. בגנים אלה היה בנין מרכזי גדול, אשר בדרך כלל נשא עיטורים עליזים ובו נערכו מסיבות ונשפי ריקודים, כמו גם משתים מפוארים; הבנין היה מוקף בגנים ובשדרות וחורשות עצים בהם טיילו אנשים בערבים נאים, אכלו, שתו והתעלסו כשהם צופים בזיקוקין די נור או במופעי פנס-קסם: העינוגים ופריקת העול של הקרנבל הוצעה לציבור מדי יום. ב"מסיבה בגני ווקסהול" (A Party at Vauxhall Gardens) תאר אוליבר גולדסמית' (Goldsmith) רשמים טובים מהאירה ומצב הרוח.

נדנדות וסחרחרות הופיעו לראשונה בגנים אלה. באופן דומה באה לידי ביטוי בתחילת המאה התשע-עשרה אהבת האצולה למהירות בשימוש במגלשות, אשר היו פופולריות עוד יותר. באשר לסחרחרת הסוסים, עם הכרכה המעגלית של סוסי העץ, הרי ששמה הצרפתי - קרוסל (Carrousel) - חושף את מוצאה האצילי: הקרוסל היתה התצוגה היומית של הסוסים והמרכבות; עבודה נתחמו במיוחד ככרות, רחבות ומעגלים נרחבים. עם סוסי העץ התאפשר גם להמוני העם להתנסות בטעמים של תענוגות אלה. במהלך המאה התשע-עשרה נעלמה האלגנטיות הישנה יותר של הבארוק: בתחילה, כנראה בירידים הבינלאומיים, בלטו צורות הבידור הגסות יותר והמחזות עוצרי הנשימה, כגון גלגל הענק, הוצבו בחזית הגן; בסופו של דבר נותר רק הזוהר התפל, כפי שניתן לראותו ב-קוני איילנד (Coney Island), ניו יורק. זה המקום להזכיר את הערתו של רילקה (Rainer Maria Rilke) על קאפרי: "האם אי פעם ראית, כאשר אנשים פועלים או מניחים לעצמם ללכת לכיוון הנאה, רוגע, או תענוגות, האם הגיעו לתוצאות נעימות כלשהן?"

אך נקודת המוצא בתרבות העירונית של הבארוק הינה ברורה כמו כיוון ההתדרדרות עצמו: ההנאה, עבור ההמונים בעיר הגדולה כמו גם בהתגלמותה בפונדק דרכים מרוחק או באולם ריקודים, המשיכה להיות ההנאה של הבארוק: ראוה, זוהר, בזבוז, קישוטים חזותיים עם כיבושים ארוטיים או אפשרויות כמעט-ארוטיות - הנאות אלה נרכשו כנדרש ולוו באכילה ושתייה במסעדות ובבתי הקפה, היקרים במידה המתחייבת מהמעמד. כאשר גן העינוגים המיוחד נעלם כתוצאה מהתרחבות העיר והגברת הצפיפות בה, חזר מרכיב זה לעיר פעם נוספת באזורים המתאימים לכך, כמו ברודווי (ניו יורק), פיקאדילי (Piccadilli - לונדון), סוהו (Soho - לונדון), מונמרטר (Monmartre - פריז) וה-רמברנדטפליין (Rembrandtplein - אמסטרדם).

אם גן העינוגים צמח על ענף אחד של חיי ארמון הבארוק, הרי המוזיאונים צמחו קרוב יותר לגזע העץ; תוצר של כלכלה שאופיינה ברכישות בלתי פוסקות, כפי שהראשון היה תוצאה של צריכה חסרת גבולות. אין ספק כי בתחילה התפתח המוזיאון מתוך מניעים של סקרנות מדעית, כפי שהיה עם אוספיו של אריסטוטלס; בימי הביניים, תחת השפעת התיאולוגיה הנוצרית, קיבל המוזיאון צורה של אוסף מזכרות דתיות - שן של קדוש, בקבוקון דם, שבב מהצלב המקורי - בדרך הטבע היה מקומם של אלה בכנסיות. אך במובנו המודרני היתה תחילת דרכו של המוזיאון באוסף המטבעות והכתובות, מנהג שהפך להיות נפוץ כבר במאה החמש-עשרה באיטליה. אוספים אלה הקדימו בכמה שנים את אוספי ההיסטוריה הטבעית של פון נטשין, פאראסלסוס ו-אגריקולה (von Netteshyn, Paracelsus, Agricola). כתביו של האחרון אכן השפיעו על אוגוסטוס הנבחר מ-סקסוניה להקים את האוספים, שהיו מאז למוזיאונים של דרזדן.

בחלוף הזמן התרחבה מטרתם של האוספים המוזיאוניים. מרסייה, בכתבו את "שנת 1770" (2000), תמונה אוטופית של העתיד, חזה מוזיאון בו "כל הסוגים השונים של חיות, צמחים ומינרלים מוקמו תחת ארבע כנפיו ונראו במבט אחד של העין". על חזית הבנין היה כתוב: "סיכום היקום". השאפתנות ראויה להערצה; אך התוצאה, אותה ראינו למרבה הצער, יכולה להיות

הזמנה לקלקול קיבה, כל עוד הסטנדרטים הנהוגים בבארוק - של רכישה, צריכה ותצוגה חסרות גבול - ממשיכים להיות מקובלים. בתחילה היו האהבה והתשוקה לאמנות עתיקה, לממצאים מעניינים ולהמצאות מזויעות שזה עתה נתגלו ברמה שווה למדי. אבלין תאר ארמון וונציאני המלא בפסלים רומיים, אך מכיל גם "דברים מאובנים, אגוזים, ביצים בהן התקשה החלמון, אגס, פיסת בשר עם עצמות בתוכה, ועמדה מבוצרת בשלמותה". גם זה היה סגנון התקופה. בכל מקום נערכו חיפושים אחר אוצרות אמנות קבורים ופלאים טבעיים: מעין "כלכלת איסוף" פרימיטיבית של הנפש, בטרם הושג הטיפוח המאורגן.

כתוצאה מהתשוקה הנסיכותית להביא הביתה שלל מכיבושי הארצות הזרות ולהשיג באמצעות רכישה או פטרונות את מה שלא היה ניתן להשיגו על ידי עליונות צבאית, נוצרו אוספי האמנות הגדולים אשר מהיום היום את מוזיאון הוותיקן, ה-לובר (Louvre), הגלריה הלאומית (של לונדון), המוזיאון הבריטי ומסדות דומים. גם כאן שימשו חצר המלכות והאצולה בתפקידים הראשיים. עם זאת, פתיחת המוזיאון הבריטי בשנת 1759, כחלק מהירושה שהותיר סיר האנס סלאון (Sir Hans Sloane), היתה נקודת ציון בתרבות העממית; משום שכאשר התצוגה הפסיקה להיות רק תפארתו הפרטית של בעל האוסף, עמדה בפניה האפשרות להפוך לאמצעי השכלה ציבורי. עצם צמיחת האוסף רק האיצה את קצב השינוי.

באשר לגלריית האמנות, הרי שהתפקוד כתפאורה לאמנות היה טבוע בעצם אופיו של הארמון. היה צורך רק להזיז את המשרדים הביתיים ולמנות אפטרופוס ביורוקרטי כדי להחיל את השינוי. לעתים התרחש שינוי זה מתוך הגנה עצמית מובהקת. "גאלאטאה" (Galatea), ציורו של רפאל (Raphael), לדוגמה, צויר עבור חדר האוכל של הבנקאי אגוסטינו ציגי (Agostino Chigi). אך מספר כה גדול של אנשים הגיע לחזות בתמונה, עד כי תחת הלחץ שנוצר הפך החדר לגלריית אמנות עוד בתקופת חייו של בעליה. בסוף המאה התשע עשרה, כאשר מרת גרדנר (Gardner) ב-בוסטון ומר פריק (Frick) ב-ניו יורק בנו אחוזות מפוארות עבור עצמם, הם חזו מראש שימוש שכזה באוספיהם: מלכתחילה הם שימשו רק כאפטרופוסים זמניים של בניני ציבור.

באמצע הדרך בין ההנאה והסקרנות ניצבת הירושה האחרונה מהארמון: הגן הזואולוגי. שמירתן של חיות פרא, בעיקר אכזריות או אקזוטיות, היתה תכונתן של מלכים בימי הביניים, אם כי שורשי המנהג נעוצים בעדויות הקדומות ביותר של קיום המלוכה. הרחבת אוספי החיות, כולל הקצאת מגורי קבע ואזור תצוגה, היה חלק מהתנועה הכללית אשר עודדה את הקמת המוזיאון. וכמו המוזיאון, גם גן החיות הפך ליעד הולם עבור ממצאיו של חוקר הטבע ומלקוחו של הצייד. המלך, השולט בזכות אלוהית, המשיך לשחק בתפקיד ראש וראשון לציידים, תפקיד שהונחל לו מאבות אבותיו, אנשי עידן האבן.

היתה זו תרומה חדשה לעיר: תזכורת למצב הפראי, אותו הספיק האדם העירוני, מתוך אשליותיו לגבי כיבושו את הטבע, לשכוח בקלות מרובה. הליצנות העליזה של הקוף, מתינותו של סוס היאור, תנועותיהם החלקלקות והשמחות של כלבי הים - דוגמאות אלה ליצירתיותו הבלתי נלאית של הטבע, אם לא הביאו את תושב בעיר במגע עם הטבע, הרי שלפחות היוו השפעה מרגיעה על האגו העירוני המתוח מדי. חיות אלה לא רק גרמו הנאה לילדים, אלא אף שימרו את רוח החיים בילד שבנפש המבוגר. אפילו השרידים אכולי העש של הבארוק, כגון הדוב המרקד או הקוף המנגן על פסנתר, הביאו מגע של עליזות חיתית לביבים המדכאים של הרחוב במאה התשע-עשרה. האם רק במקרה עמדו בדרך כלל איטלקים בראש סמלי זכרון אלה של חיי חצר המלכות של הבארוק?

זה אחר זה הותירו מוסדות מפוארים אלה את חותם נוכחותם בתכנית העיר החדשה. לעתים הופיעו בה כמופתים פרטיים; פעמים אחרות כבתמיכת הרשות העירונית; תמיד תחת הסמל המוזהב, הנושא את החותם המקורי של חצר המלכות והארמון. אך את התרומה החשובה מכולן הותרתי לסוף. היתה זו פתיחתו

של הפארק המלכותי: מרכיב נחוץ ביותר, מפאת בניית היתר על משטחי המרגוע ושדות המשחק הקטנים יותר, אשר היו משובצים פעם בעיר ימי הביניים. הגדלת והרחבת הפארק הפתוח בלב העיר היתה, ככל הנראה, תרומתו המענגת ביותר של הארמון לטובת החיים העירוניים. לא היה גורם אחר אשר תרם יותר לשמירת מרכזיה של לונדון, פאריז ו-ברלין מעומס מחניק והתפרקות בלתי נמנעת, מאשר פארק סט' גיימס, פארק גרין (Green), גני ה-טולרי (Tuileries) וה טירגרטרן (Tiergarten). למרות שעדיף היה לחלק את השטח אותו תפסו גנים אלה על פני כלל שטח הערים, אילו היה ניתן לתכנן זאת לא לנוחות המלך אלא לנוחות התושבים עצמם, הרי שנוכחותם שמרה כחלק מהנוף הקבוע את התפיסה האצילית של המרחב והדשא כחלק מהותי מהחיים העירוניים; לא ניתן יהיה לכסות שטחים אלה מבלי לגרום לזנזן ביולוגי, כמו גם השממון והדכאון האסתטיים.

אך אפילו בענין הקצאת שטחים להקמת פארקים, הביעה עצמה לבסוף הרוח המאפיינת את התקופה. כאשר בית המלכות תכנן את ריגינט פארק (Regent Park) ב-לונדון, נחשב הפארק עצמו באורח גלוי כאמצעי להעלאת ערך הקרקעות המקיפות אותו, אשר היו בבעלות בית המלוכה. אך אפילו לקח זה ירד לטמיון אצל המשקיעים המסחריים אשר שלטו במידה רבה בבניה במהלך המאה התשע-עשרה: אלה שמרו על תשוקת הבארוק לרווח, מבלי לעשות צדק עם אהבת הבארוק ליופי ולהנאה, אשר היתה יכולה לשנות את חמדנותם הקיצונית ולהעניק בטחון ועמידות טובים יותר להשקעותיהם. במחשבה לטווח ארוך הוכיחו בעלי הקרקעות האצילים כי הם אנשי עסקים טובים יותר - ואפילו אזרחים טובים יותר.

3. חדר המיטות והסלון.

אם השפעת חצר המלכות בלטה בעיר ככלל, הרי שלא פחותה מכך היתה ההשפעה על משק הבית; או לכל הפחות, על בתי המעמדות הבינוניים ומעלה. בבתים אלה היתה השפעה עצומה למנהגי חצר המלכות, על כל צדדיה. לגנותם ניתן לומר כי צמחה עריצות מקומית חדשה, אשר מקורה היה במספר העצום של אנשים משוללי זכויות אזרחיות, אשר הצטופפו בערים כדי למכור את שרותיהם עבור סכומים פעוטים. הצד החיובי היה השיפור האסתטי במנהגים, שכנראה התרחש, בין השאר, גם תודות להצטברות הידע אודות ביטוייה הנעימים והמושלמים של הציויליזציה הסינית; מעל הכל, יש לציין את חדירת תחושת הפרטיות לבית: עובדה שגרמה להתפתחותה של מערכת חדשה של מנהגים מיניים, ליצירת השלבים המקדימים של המגע המיני ולנטייה להאריך את תקופת האהבה של הנעורים בקרב שני המיניים. עצם המלה "חיזור" (courtship) - המגדירה את המשחק המקדים שכולל את הצגת השנינות והקסם האישי, כמו גם את התשוקה הפיסית, מגלה כמה גדול חובם של החיים הארוטיים למנהגי חצר המלכות (court): זהו מטבע לשון של המאה השש-עשרה.

השינוי במבנה משק הבית התבטא בדרכים שונות. התהליך החל בהפרדה ההדרגתית בין הבית, שבראש ובראשונה היה מקום לאכילה ולמנוחה, כמו גם לגידול ילדים, ובין מקום העבודה. שלוש הפונקציות של ייצור, מכירה וצריכה הופרדו עתה לשלושה מוסדות שונים, ששכנו בשלושה סוגי בנינים, כל אחד מהם בחלק אחר של העיר. התחבורה אל מקום העבודה וממנו היתה בתחילה מנת חלקם של הסוחרים העשירים בערים הגדולות בלבד: רק במאה התשע-עשרה התפשט מנהג זה גם לשכבות הנמוכות יותר והפך מהטבה מעמדית לנטל מכביד. כתוצאה מהפיכת משק הבית לארגון בעל אופי צרכני, איבדה עקרת הבית את מגעה עם ענייני העולם החיצוני; היא הפכה למומחית בענייני משק הבית, או מומחית ביחסי מין; מעט מן הפועלת בעבודה שחורה, מעט מפילגש החצר, לעתים קרובות היתה שילוב של שתיהן. אז החל להתקיים "הבית הפרטי": פרטי מעסקים ומנותק מבחינה

מרחבית מאמצעי תמיכה כלשהו. כל חלקי החיים השתתפו בפרטיות זו.

התפתחותה של הביתיות מסמלת, חלקית, את החלשות הענין הציבורי בקרב אזרחי המעמדות הבינוניים. בעיקר היה נכון הדבר לגבי הכתות הדתיות המוחרמות והמוצאות מהכלל, אצלן היה ניתן לזהות נטייה טבעית לקבלת חיי הבית כתחליף לעניני הציבור. לאחר שחרויותיו הישנות נשללו, וללא הזכות, לעתים קרובות, לבחור את פקידי השלטון המקומי או להשתתף בדרך כלשהי בניהול חיי העיר - אלא אם כן מונה לתפקיד כלשהו על ידי הנסיך - היה זה אך טבעי שמרכז התענינותו של האזרח יהיה דאגות אנוכיות לחלוטין. אם היה חבר בכת דתית מנוודה, כפי שהיו רבים במעמדות המסחריים, היה הפיתוי לכך גדול עוד יותר. הקבוצות המוצאות מן הכלל דחו את העיסוק בעניני הציבור ואת פעילותן של הקהילה הגדולה יותר. הן האזרחות והן השכנות נטו לאבד מערכן. העיר לא היתה עיסקו של אף אחד.

כדי לפצות על חוסר העבודה הביתית היעילה, התפתח סוג חדש של עבודת בית, אשר העשיר את טכס הצריכה הנראית לעין. הכוונה היא לריהוט ולדאגה לו. אביזרי הבית בימי הביניים היו פריטי ציוד: כסאות לישיבה, מיטות לשינה, תשמישי קודש לתפילה וכן הלאה. הריהוט הוא למעשה המצאה מחדש של תקופת הבארוק: ברהיטים הכוונה היא לציוד חסר תכלית או מעודן ביותר, אגרטיים עדינים מהם יש להסיר את האבק, פיתוחי עץ וצורפות שונים אותם צריך לצחצח, אביזרי מתכת אותם יש להבריך, וילונות המחייבים ניעור ונקיון וחפצי אמנות קטנים אותם צריך לשמור נקיים ונאים.

התצוגה עברה בחשיבותה את השימוש; הטיפול בריהוט דרש זמן, אשר בעבר הוקדש לרקימת מרבדים, אריגת בדים ויצירת שימורים, תרופות ובשמים ביתיים שימושיים. מטלות חדשות אלה הוטלו על כתפי עקרות הבית והמשרתים באותה תקופה בה השתנתה צורתן של הבית עצמו; מספר החדרים הפרטיים הוכפל ונוצר הצורך לספק להם עץ, פחם ומים, כמו גם להגביה את בתי המגורים משתי קומות לחמש, כאשר קומה אחת נמצאת מתחת למפלס הקרקע.

ההתקדמות המועטת בטכניקות הבנייה והחימום לא אפשרו לפני המאה השבע עשרה, לפחות באזורי הצפון, את בנייתם של מספר חדרים פרטיים בבית המגורים. אך עתה התרחשה הפרדה ברורה של הפונקציות בבית, כשם שהתרחשה בעיר ככלל. המקום הפך להיות בעל תכלית מוגדרת - כל חדר היה מיועד למטרה ברורה. באנגליה, בהתאם לתבנית הנהוגה באחוזות הגדולות, נותק המטבח מאזור כלי המטבח, בו נעשתה העבודה המלוכלכת. הפונקציות החברתיות השונות של המטבח עברו לחדר המגורים ולחדר האורחים. ה"שימוש בשולחן חדר האוכל על ידי בני הבית", אומר הולם (Holm), הפסיק להתקיים בשנים הראשונות של המאה השבע-עשרה, ומאז החלו המשרתים לאכול מתחת לגרם המדרגות".

הפער בין המעמדות העמיק במידה כה רבה, עד כי אפילו אמרסון טוב הלב, בנסותו להשיב על כנו את הסדר הדמוקרטי, נתקל בהתמרדות של משרתיו ונאלץ לזנוח את המנהג. כמו כן, לא ניתן היה להמשיך בשימוש בחדר האוכל כחדר שינה; למרות שבמאה השבע-עשרה שימש חדר השינה של גבירת הבית כחדר קבלה לאורחיה, בין אם המטה עצמה ניצבה בגומחה בקיר או לאו, הרי שבמאה השמונה עשרה החל השימוש בחדר מיוחד שיועד לפגישה ושיחה - הסלון, או חדר האורחים. החדרים לא נפתחו זה לזה, כמו שהיה נהוג בעבר: הם היו מקובצים לאורך המסדרון, כשם שהבתים עצמם היו מקובצים לאורך מסדרון הבתים - הרחוב החדש. הצורך בפרטיות הביא לאמצעי מיוחד זה תפוצה ציבורית נרחבת.

הפרטיות היתה המותרות החדשות של השכבה המבוססת. רק בהדרגה זכו המשרתים, שוליות החנוונים והפועלים התעשייתיים להנות משמץ ממנה. אפילו בבתים הטובים ביותר של המאה התשע-עשרה ישנו המשרתים בדרך כלל במטבח או בדרגש שהוצב בסמוך לו, ובמקרים אחרים שוכנו במעונות מיוחדים. בימי הביניים היתה הפרטיות מנת חלקם של מתבודדים ודמויות

קדושות, אשר חיפשו אחר מפלט מהחטאים וההבלים של העולם החיצון: פרט לאלה, רק אדונים וגבירות היו יכולים לחלום על פרטיות כלשהי. במאה השבע-עשרה הפכה הפרטיות לחלק משביעות הרצון של האגו הפרטי. חדרה של גבירת הבית הפך ל-בודואר (boudoir), שבתרגום מילולי היה "מקום שתיקה"; לאדון הבית היה את משרדו או ספרייתו, שהיו מבודדים במידה שווה; ב-פאריז נהנה האדון גם מחדר שינה פרטי, משום שהבעל והאשה היו עסוקים בהרפתקאות ארוטיות נפרדות. בפעם הראשונה הפרידה דלת, ולא רק וילון, את כל החברים האינדיבידואלים של משק הבית משאר דייריו. פרטיות, מראות וחדרים מחוממים: גורמים אלה הפכו את מערכות האהבים הפורחות מפעילות עונתית לעיסוק כלל-שנתי: דוגמה נוספת לשיגרת הבארוק. בחדר המחומם לא היה צריך הגוף להתכווץ מתחת לשמיכה: הגרוי החזותי נוסף להשפעת הגרוי הממשי; הנאת הגוף העירום, אשר נראתה בציוריהם של טיציאן, רובנס ו-פראגונאר (Titian, Rubens, Fragonard), היתה חלק מהתרחבות זו של החושים, אשר ליוותה את התזונה הנרחבת יותר, השימוש החופשי יותר ביינות ובמשקאות חריפים, כמו גם את השמלות המפוארות והבשמים של התקופה. שעשועי אהבה וחיזור יצרו תנועות אלה של מתח וחוסר ודאות, של מחמאות ונסיגה, אשר שימשו כשסתומי בטחון כנגד שובע מופרז: אמצעי למניעת הפיכת ההנאה לשיגרה. גברים ונשים מלאי תשוקה אלה לא הרגישו כה בנוח בכל מקום שהוא, מלבד במיטה. זרם של ענין ארוטי חדר למשק הבית, לעתים שטוף זימה, לעתים גם, לעתים רומנטי ופעמים אחרות עדין - היה ניתן למצוא כל גוון אפשרי. הצרכים הפרטיים של חדר השינה התפשטו גם לגן הבית: בית הקיץ, מקדש האהבה, או המבוך האצילי יותר, המורכב ממשוכות רבועות וגבוהות: מקומות מרוחקים מעיניהם הבולשות וצדעי התוכחה של זרים, אפילו כאשר הם המשרתים.

4. העלמות האמבטיה.

באותה תקופה החלו שינויים טכניים אחרים לחדור בעצלתיים לבית המגורים. המצאת בית השימוש על ידי סיר ג'ון הרינגטון (Harington) בשנת 1596 היתה שיפור בריאותי חשוב בבית; אך האופנה לא התפשטה במהירות: אפילו בית השימוש היבש הוצג בצרפת במאה השמונה-עשרה כחידוש אנגלי. זאת בעוד בארמון וורסאי, שנבנה ללא התחשבות כלשהי בהוצאות הכספיות העצומות, לא היו אפילו סידורי נוחות ברמתן של טירות ימי הביניים: בארמון נעשה שימוש בתאי שרותים ניידים על גלגלים. לפני המצאת מצובת האירור והצינור המעוקל בבתי השימוש, היתה הצחנה העזה שעלתה מצנורות הביוב לתוך בית המגורים שקולה כנגד היתרונות שבשיפור החדש: עדות לכך היא דאגתם של האנגלים במאה התשע-עשרה ל"ביוב רע". עם האמצעי הפשוט של בית השימוש החל השימוש בגורם נוסף, אשר הגיע ישירות מסיין: נייר הטואלט: המצאה זו היתה חשובה יותר להיגיינה הביתית מאשר הטפט, אשר השימוש בו החל פחות או יותר באותה תקופה. על אף הראווה השופעת שבה, לא טרחה עיר הבארוק לבחון מקרוב את נושא התקנים ההיגייניים והבריאותיים; מבחינה זו היתה העיר הטיפוסית בימי הביניים בריאה יותר. על אף תשומת הלב הרבה שהוקדשה לגוף האדם במליצה ובציור, כמו גם הבחינה המדוקדקת והשיטתית בתחום הפיסיולוגיה, לא טרחו אנשי התקופה לנקות את גופם ביסודיות, כפי שהיה נהוג בתרבות הקודמת. ככל הנראה במטרה להגביל את סכנות ההדבקות בעגבת על ידי מגע, הסתמנה ירידה תלולה בשימוש באמבטיות ימי הביניים במהלך המאה השש-עשרה. אפילו בקרב היהודים, אשר היו אמורים לשמור בגטאות שלהם בעקביות יתרה על הרגלי ימי הביניים מתוך הרמוניה עם תורת משה, הופסק בתקופת הרנסנס השימוש באמבט המסורתי - המקווה - אשר שכן עד אז בבית הכנסת. הבפטיסטים החדשים התעקשו על עקרון ההטבלה

המוחלטת; אך כנראה שטבילה אחת הספיקה להם לתקופת חיים שלמה.

אין ספק כי עליית מחיר המים החמים היתה קשורה בשינוי זה, לכל הפחות בקרב האנשים הפשוטים: היתה זו תוצאה של מחסור בעצי הסקה בשכונות הסמוכות לערים הגדולות. אך העובדה עצמה אינה מוטלת בספק. בשנת 1387 היו 29 עובדי בתי מרחץ ב-פרנקפורט; בשנת 1530 לא היה אפילו אחד. במהלך המאה השבע-עשרה חזרה האמבטיה מחדש, לאחר הפסקה, כייבוא מארצות זרות, אביזר מותרות ואמצעי לניקוי הגוף לאחר התמכרות לתאוה: היה זה מה שכונה המרחץ התורכי או המרחץ הרוסי. אך כמעט מייד הפך בית המרחץ לאתר ציד תענוגות ולבית בושת. מחלות הנובעות מלכלוך, כגון אבעבועות רוח, היו נפוצות בתקופה זו. עם ההצטופפות בערים הפכה אספקת המים, אשר התאימה לגודל העיר כאשר הותקנה הצנרת במאה השש-עשרה, לבלתי מספקת. כיון שצינורות אלה לא הוארכו או חודשו ברוב המקרים, קיבלו תושבי הערים במאה השמונה-עשרה כמות מים קטנה בהרבה מזו שהיו זוכים לה מאתיים או שלוש-מאות שנה קודם לכן. כאשר חדר השרותים מצא את דרכו לתוך בית המגורים במאה התשע-עשרה, לצהלת ההתקדמות המכנית שהיתה אז בשיאה, ידעו רק מעטים כי יוהאן אנדראה ייעד חדר כזה לכל דירת שלושה חדרים בעירו האידיאלית, כריסטיאנופוליס, וכי חדרים כאלה היו נפוצים בבתי התושבים האמידים יותר בגרמניה במהלך ימי הביניים.

5. העליונות והראווה של הבארוק.

מלבד הקולוניזציה בארצות שמעבר לים, יועדו רוב הערים החדשות החשובות שנבנו בין המאה השש-עשרה למאה ה-19 להיות "ערי מגורים" למלכים ונסיכים, כגון וורסאי, קרלסרוהה (Karlsruhe) ו-פוטסדאם, או עיירות מבוצרות, מקום מושבו של הכוח המלכותי ללא נוכחותו, כשם שהיו לונדונדוברי, פיליפוויל ו-כריסטיאנסנד (Londonberry, Philippeville, Christiansand). רק בערים כאלה היתה יכולה תאוריית התכנון של הבארוק לבוא לידי ביטוי במלוא עוצמתה ובכל התחומים: נסיונו של כריסטופר רן לעשות זאת ב-לונדון לאחר השרפה הגדולה של שנת 1666 סוכלו על ידי מנהגים מסחריים טבועים עמוק וזכויות רכוש קנאיות.

עיר הבארוק היתה בעצם "תצוגת שליטה", בין אם היתה מצודה לצבא או בית קבע לנסיך ולחצר. יוזמות להרחבת שטח העיר לגבולות חדשים נעשו בדרך כלל בערי בירה כגון נאפולי או מינכן, או בערי אצולה כגון נאנסי (1588) ו-אדינבורו (1765). בערים כגון לונדון ו-אדינבורו הצליחה הבורגנות החדשה להשיג לעצמה יומרות ומרחב כמעט אריסטוקרטיים.

פטרונות מקורית זו איחדה את תכנון הערים עם הכוח השרירותי באופן המסביר, חלקית, את חוסר האמון הדמוקרטי בתהליך התכנון כולו במהלך המאה התשע-עשרה: תורת היוזמה החופשית (laissez faire) התפרשה לא רק כחופש מתקנות הגילדות ומשליטה בלעדית, אלא גם כחופש משלטון וניהול ריכוזיים מכל סוג שהוא, כולל זה של מתכנן העיר. שיטות תכנון העיר, כפי שהיו נהוגות בקרב סוכניו היהירים של הנסיך, היו גורם חשוב למדי להתנגדות פעילה זו. בשנת 1492, לדוגמא, ציווה לודוביקו ה-מורי (Ludovico the Moor) על תושבי ויגואנו (Vigevano) להרוס את ככר השוק העתיקה שלהם ולבנות אותה מחדש לפי תכניותיו של המהנדס שלו, אמברוגיו דה קרטיס (Ambrogio de Curtis). פרט לקתדרלה חדשה, נמשך התהליך כולו כשנתיים, במסע חסר פשרות שלא היה מבייש גם את הבארוק האוסמאן. נטייתו החד צדדית של המהנדס הצבאי ניכרת הן בתכניות והן בשיטות העבודה. לכן אין פלא שהמחקרים העיקריים על תכנון ערים בתקופת הבארוק חוברו על ידי מהנדסים כאלה: מרטיני, פרה ו-ספקלה (Martini, Perret, Speckle). באותה מידה הועלו ההצעות

המקוריות ביותר בתכנון, אלה שהתייחסו להפרדת נתיבי התנועה מדרכי הולכי הרגל, ופיזור ערים גדולות יתר על המידה ליחידות קטנות יותר, המונות 30,000 איש כל אחת, על ידי גאון אשר עסק אף הוא בהנדסה צבאית: לאונרדו דה וינצ'י.

זמן רב לפני המצאת הבולדוזר הספיק המהנדס הצבאי האיטלקי לפתח, תודות להתמחותו המקצועית בהרס, הלך מחשבה "בולדוזרי" למדי; הנקודה העיקרית בהלך מחשבה זה היתה הצורך בסילוק מכשולים מעל פני האדמה כדי לאפשר למהנדס התחלה חלקה בביצוע העבודה, לפי קוים מתימטיים בלתי גמישים משלו. "מכשולים" אלה היו לעתים קרובות בתי מגורים, חנויות, כנסיות, שכונות, מצבות זכרון בעלות ערך רגשי רב - בסיס לרקמה שלמה של מנהגים ויחסים חברתיים. המחיקה הסיטונית של הבנינים, אשר היו התגשמות צורות חיים אלה, מחתה גם את גילויי השיתוף והאחוה של תקופת חיים שלמה, ולעתים מספר תקופות חיים. עצם המחשבה, כי בביצוע "עבודה נקייה" יאלץ המתכנן להרוס יחידות חברתיות יקרות ערך, אשר החלפתן אינה קלה כמו סלילת כבישים ובניית בתים, לא נראתה מהותית למהנדסים הצבאיים הראשונים יותר מאשר לממשיכי דרכם בני המאה העשרים, המופקדים על "מבצעי טיהור שכונות עוני" או תכנון כבישים מהירים.

לשם היעילות המכנית והאחדות האסתטית החיצונית התעלם המהנדס מהמבנה החברתי של העיר, ובנסיונו להגביר את התנועה הוא מנע את הפגישה ושיתוף הפעולה מאלה אשר התנועה נועדה לכאורה לשרתם. כך הבארון האוסמאן, במהלך בניית שדרת סיינט מישל ב-פאריז, דרך רעשנית וחשופה, קרע לשם תכניתו את לב הרובע הלטיני העתיק, אשר היה ישות כמעט אוטונומית מאז ימי הביניים. הוא השתמש בשיטה הפשוטה ביותר לשיפור חלק אחד מהרובע: הוא מחה אותו מעל פני האדמה. הוא לא רק פינה את האזור המקיף את בתי הספר, אלא אף קטע בתנועת צד חלק מגני ארמון לוקסמבורג, בהקריבו למען הרחובות הישרים, השדרות הרחבות והתנועה החלקה של כלי הרכב את האופי ההיסטורי היחודי של הרובע, כמו גם את המטרות והצרכים המורכבים אותם שרת.

קלישאות כוח אלה של הבארוק, שלא היו הגונות מספיק כדי להסוות את פעולתן האמיתית, המשיכו להתקיים גם במאה העשרים: עדות לכך היא סלילת קטע ההמשך של השדרה השביעית בניו-יורק דרך הרובע ההיסטורי היחיד בעיר שהיה בעל אחדות ואופי משלו, וההשמדה הגרנדיוזית והחמורה עוד יותר בעקבות סלילת שדרת בנג'מין פרנקלין (Benjamin Franklin Boulevard) ב-פילדלפיה - פצע עמוק ממנו לא הספיקה העיר להתאושש במשך למעלה משלושים השנים שחלפו מאז. במקום בו שלטו מושגי הבארוק המקוריים היתה הצדקה מסוימת לסוג כזה של תכנון: דוגמא לכך היא השדרה הקצרה והמתאימה למקום באופן סמלי, המחברת את שער האדמירלות עם ארמון באקינגהאם ב-לונדון ומהווה את משכנן של השגרירות הזרות המוצבות בעיר. אך תכניות דומות, אשר יוצריהן במקומות אחרים עדיין התנגדו בתום לב לאופי "מודרני" כלשהו, בסך הכל חזרו באורח חדגוני על מעשי האיווולת של הכוח הנסיכי. טעויות אלה החלו כבר בימי בראמאנטה (Bramante). חוברת מהתקופה מגנה את בראמאנטה כיוצר גלי הריסות וכאימת רומא העתיקה, בתארה אותו מציע כביכול לסי' פיטר להחליף את הדרך הסמלית, הצרה והקשה למעבר, המובילה למלכות השמיים, בשדרה רחבה, ישרה וסלולה היטב.

מפאת גישה עריצה וצבאית זו היתה שונה התכנית החדשה מחוסר הרשמיות הישן של ימי הביניים בשימוש בקוים ישרים ויחידות-גוש סדירות, אשר היו בעלות מימדים אחידים במידת האפשר, פרט למקומות בהם הפכו רחובות אלכסוניים את צורת הגושים למבנה חריג ורב צלעות. הסדר החדש היה ללא ספק מופנה כלפי חוץ: מאופיין באזור הפתוח או בככר העגולה, עם רחובות היוצאים מהם מהמרכז החוצה ושדרות החותכות ללא משוא פנים דרך סבכים עתיקים ואסכולות חדשות, בזרמן לקראת האופק חסר הגבולות. לא היה כאן מרחב פנימי! תכנית הכוכב היתה, בעצם, תרומה מקורית של הבארוק, למרות - כפי שציינתי קודם לכן -

שהופיעה כהצעה אירונית של אריסטופנס. מתכנן הערים של הבארוק הפך את היהירות הנשכחת הזו לעובדה רבת ערך, אך היו לו סיבות מקצועיות לכך. מנקודה מרכזית כזו היתה מסוגלת הארטילריה לחלוש על כל הגישות למרכז. אב הטיפוס האידיאלי של התכנית החדשה היה מבוסס על שיקולים צבאיים כבר בתכנוניו המתומנים של פרנציסקו מרטיני (Francesco Martini), עם הרחובות הנעים מהמרכז החוצה, בסביבות שנת 1500. בשנת 1593 ייסדה הרפובליקה של ונציה עיר חדשה כזו, פאלמה נואובה (Palma Nuova); מתכנן הולנדי בנה גרסה דומה ב-קוורודן (Coeworden) ארבע שנים לאחר מכן, וגם דוגמה זו זכתה לחיקוי ב-גלוקשטאט (Gluckstadt) שעל נהר ה-אלבה, כששים וחמישה קילומטרים מ-המבורג, בשנת 1616.

התכניות האידיאליות לערים זעירות, כמו גם הצורות המעשיות שנוצרו מהן בתכנונים בקנה מידה גדול יותר, הינן בעצם תרגילים באסתטיקה צבאית: דגמי צעצועים למצעד הכוח. למרות שהערים הזעירות שנבנו במבנה סגור שכזה היו, בעצם הגדרתן הפיסית, מחוסרות יכולת כלשהי לצמיחה, הן קבעו דוגמת מחשבה בעלת השפעה נרחבת. שלוש השדרות הגדולות היוצאות מה-פיאצה דל פופולו ב-רומא, לפי תפיסתו של האפיפיור סיקסטוס החמישי, תוכננו כדי להקל על עולה הרגל למצוא את דרכו לכנסיות השונות ולאתרים הקדושים; אך שדרות אלה נבנו באותו סגנון צבאי בלתי מתפשר; לא במקרה הפכה אחת השדרות, קורסו (Corso), לרחוב הקניות המרכזי של רומא, הפתוח ל"סחר הכרכרות".

החלוץ בדגם הכוכב של תכנית השדרות היה, כפי שניתן להניח באצולה העוסקת בצייד, פארק הצייד המלכותי עצמו. השבילים הארוכים, המפלסים דרכם בין העצים, אפשרו לציידים הרוכבים על סוסיהם להתאסף בנקודה מרכזית ולדהור ממנה לעבר כיוונים שונים. הצייד והרכיבה על סוסים, שהיתה חלק בלתי נפרד ממנו, נותרו עד עצם היום הזה ענפי הספורט המיוחסים של מה שנתר מהאצולה בארצות השונות. נקודת המפגש המרכזית, נקודת האיסוף, היתה במקור מקומה של בקתת הצייד. כאשר נערכה התכנית לבניית וורסאי מוקם הארמון החדש באתר בו שכנה בקתת הצייד הישנה, בה חיזר לואי ה-14 לראשונה אחר פילגשו, מאדאם דה לה וואלייר (Mme. de la Valliere). אך בתכנית הבירה המלכותית שימש מקום המפגש למטרה אחרת: הארמון קיבץ אליו את שדרותיה החדשות של העיר, כשם שהשליט עצמו אסף אליו את הכוח הפוליטי אשר פעם היה מפוזר למספר רב של משפחות פיאודליות וחברות מקומיות. כל השדרות הראשיות הובילו לארמון. וכאשר נשא האדם הצועד ברחוב את עיניו, חסם הארמון את שדה הראייה שלו. הגישה הצירית שימשה כזרקור לשם מיקוד תשומת הלב על הארמון.

בארצות הלטיניות במיוחד נותרה תכנית הכוכב במשך שלוש מאות שנה תו האיכות של העיצוב העירוני האלגנטי. מגמה זו הותירה את חותמה לא רק על וורסאי, אלא אף על אזורים פרבריים כ-גארש ו-מודון (Garches, Meudon). מגמה זו היתה קיימת אף ב-1859, כאשר הפרס הראשון בתחרות לתכנית להרחבת העיר ברצלונה הוענק לתכנית אשר אלכסוניה התלכדו במרכז ההיסטורי של העיר העתיקה. אפילו מאוחר יותר, בשנת 1911, תוכנן רובע מגורים חדש ב-רומא, שבמרכזו פלאזה חסרת תכלית כנקודת מוצא נרחבת לרחובות הנמתחים ממנה והלאה. אפילו בשטחי הספר (האנגליים) של קנדה הצפונית תוכננה העיירה הקטנה גודריץ (Goderich) בשנת 1829 עם שוק ששימש כמרכז העיירה - ואשר מקושט היום בחן רב בעצים - ושמונה צירים רחבים מספיק כדי להכיל את התנועה של תקופתנו. סוג זה של התכנית זכה לחיקויים רבים על פני כל הציוויליזציה המערבית - מ-סמרקנד (Samarkand) ועד וושינגטון. תכניתה של סמרקנד, כפי שהיתה לקראת סוף המאה התשע-עשרה, היתה קלאסית בכל מובניה; אכן, דוגמה אב טיפוסית לרוח הבארוק. במרכז שכנה מצודה; לכיוון מזרח השתרעה העיר הישנה; מהמצודה התפרשו החוצה הרחובות והשדרות של העיר החדשה, אשר נפרשה לכיוון

מערב. האם רק במקרה הסתיימו השדרות, בצפון ובדרום, בשורת ביצורים ובבית חולים צבאי?

עם זאת, לתכנית הכוכב היתה נקודת מוצא מקבילה. בתכניות הראשונות של הביצורים דמויי הכוכב הפכה העיר עצמה, אשר שכנה בין החומות, לגוף רב צלעות בעל אופי אחיד, שבדרך כלל היה בעל שמונה צלעות. הרחובות הראשיים הופרדו בצורה המזכירה צלב, או התלכדו למרכז מכל אחת מזוויות המתומן. כאשר סוג זה של ביצורים איבד את יעילותו, התבטאה ההשפעה העיקרית של התכנית החדשה בהפיכתם של העיר עצמה או של הרובע המסוים לחלק מרשת קורי העכביש המקורית, כאשר השדרות האחרות נמתחות כלפי פארק או האזור הכפרי הפתוח, כפי שהיה בעיר המלכותית של קרלסרוהה. מאוחר יותר נדון בשינויים הפונקציונליים של תכנית זו בעיר הפעילה והנאה ביותר מכל ערי המאה השבע עשרה, אמסטרדם, אשר צורתה לא היתה מצליחה לעולם להגיע לשלמותה המקורית ללא הצעה גיאומטרית זו.

תכנית המקום המרכזי, מעגלים או ככרות פתוחות, הנשלטים על ידי מונומנטים, מאוגפים באורח סימטרי על ידי בנייני ציבור ושדרות הנפרשות מהמרכזים כלפי חוץ, שינתה באורח משמעותי את כל מימדי הבניה. שלא כמו עיר ימי הביניים, אשר בה יש לצעוד באיטיות כדי להתרשם כראוי מהשינויים האינסופיים במסה ובצל, כמו גם בפרטים המפתיעים והמסובכים, ניתן להבין את אופי עיר הבארוק כמעט במבט ראשון. אפילו את המרכיבים שאינם נראים לעין ניתן לתאר בדיוק רב בכוח הדמיון, לאחר הבנת קוי היסוד. השדרה הפכה עתה באופן מוחלט למסגרת האופקית של הבניינים הקיצוניים. למרות שמבנים אלה היו מכוסים לעתים בכיפה או במגדל צריח, נותרה השפעתה העיקרית של התכנית עצמה בהדגשת החשיבות של הקוים האופקיים הסדירים, אשר נוצרו על ידי המשקופים, כרכובי החוץ והכרכובים החוגרים: בפעם הראשונה אוחדו מרכיבים אלה בפרספקטיבה, שיצרה רושם אשר הועצם על ידי אורכה האינסופי, לכאורה, של השדרה.

לא רק כיפות הבניינים הבולטים נראו כמרחפות בחלל: הבניינים עצמם, כאשר ניצבו לבדם לאורך השדרה הרחבה, נראו כמרחפים ולעתיים, כמו הבניינים המקיפים את ככר ה-קונקורד ב-פאריז (Place de la Concorde), כמעט הלכו לאיבוד בתוכה. אם עיר ימי הביניים, עם התעקשותה על הסגירות, היתה לכל היותר מסוגלת לגרום לתחושת קלאוסטרופוביה, יצרה עיר האבסולוטיות הרגשה הפוכה: זו של אגרומאניה (Agromania): פחד מריקנות, הנבלם רק בשל העובדה שהחלל נקרע לגזרים על ידי התנועה הבלתי פוסקת של כלי הרכב.

תנועתו המהירה של הצופה במרחב זה, בכרכרה או באוכף סוסו, היתה חיונית למען הקלת החדגוניות האסתטית של שדרות אחידות אלה, עם הבניינים האחידים לאורכן ובשלב האחרון, גם עם השימוש האחיד מדי של הסדרים הקלאסיים בבניינים. רק על ידי הבאת הפארק ושדרת העצים סמוך מאוד לזירת הרחוב העירוני החדש היה ניתן להתגבר על חומרתה של הארכיטקטורה באמצעות שימוש כזה בצמחיה השיגו שדרת ה-אובזרווטואר (l'Observatoire) וה-שאנו אליזה (Champs Elisees) איכות חיונית, אשר לא נעלמה לחלוטין גם משדרות פאריז של האוסמאן. המשמעות האחרות של תכנית הבארוק סימלו את הכיבוש הצבאי של המרחב. התוצאות האנושיות לא הובאו בחשבון, מלבד העובדה ששאפו בחשאי להשגת יתרון בלתי נראה למעמדות העליונים. אך עם העלמות הביצורים המגבילים, הפך אורכה האינסופי של השדרה הרחבה למום; משום שהשדרה הקטינה את מידותיו של המלך, כשם שהקטינה את מידות נתיניו.

כאן נח פרדוקס הכוח. כוח פוליטי ריכוזי נובע מיכולת וכוח עצומים של אישיות דומיננטית: הכוח מגיע לשלילת עצמו כאשר תכנים ואנרגיות אלה נספגים על ידי המנגנון הרשמי, על ידו מועבר הכוח המקורי לנקודה רחוקה באמצעות ארגון ביוקרטטי וצבאי. אם העריצות הינה תוצאה של מבוכה וחוסר יעילות דמוקרטיות, הרי שבאותה מידה נכון לומר כי ההמוניות הדמוקרטית היא

תוצאה מחויבת המציאות של השלב הסופי בעריצות: יעילות משוללת אישיות. כעבור זמן יחשב גם החזק בקיסרים, אילי ההון או הדיקטטורים לא יותר מאשר האדם הפשוט ברחוב: שניהם גלגלי שיניים הלכודים באותו מנגנון. ארמון פיטי, אותו ניתן לראות רק ממש מעבר לגינתו, נראה עדיין מאיים; אך וורסאי, הנראית ממרחקים, אינה מאיימת יותר מיחידת מפעל אופקית שנבנתה כקו ייצור לבובות. שדרות ארוכות אלו שימשו כזכוכית מקטנת; בפרספקטיבות הארוכות של וורסאי או סט. פטרסבורג הפכה הדמות המרכזית, בין אם מלך או צאר, לקטנה יותר ויותר, עד שהגיעה לבסוף לנקודת ההעלמות הפוליטית שלה.

6. הפונקציות העירוניות כשיירי הסדר.

כפי שכבר ציינתי, הוקרבה העיר לתחבורה בתכניתה החדשה: הרחוב, ולא השכונה או הרובע, הפך ליחידת התכנון. השדרה האחידה הביאה תנועה ובלבול לחלקים של העיר שהיו שקטים ומכונסים קודם לכן; השדרה הביאה להארכת השוק לאורך צירי התנועה במקום ליצור נקודות מקומיות של ריכוז שכונתי, אליהן יהיו האנשים מסוגלים להאסף ולפגוש זה בזה - למרות שבערים כדוגמת לונדון, אשר הושפעה משטף רעיונות הבארוק פחות מאשר ערים אחרות, קיים עדיין ריכוז שכונתי במספר רחובות שוק קצרים. בתכנית הבארוק היתה ההתייחסות לשטח המחייב כאל שארית האזור, לאחר שהשדרה עצמה קבעה את צורת שטחי הבנייה ועומקם של הגושים.

להזנחה זו של הפונקציות העירוניות, מלבד התחבורה, נוספה הערכת יתר לצורה הגיאומטרית: ככר כדוגמת פרוידנשטאט (Freudenstadt) החדשה; צורה בעלת תשע צלעות ורחובות בעלי מוצא משותף כדוגמת פאלמה נואובה; צורה חלקית של כוכב, כמו ב-קרלסרוהה. מה היתה משמעותן של הצורות? הצורה המופשטת תוחמת את התכנים החברתיים במקום לנבוע מהם ובמידה מסוימת להתאים עצמה אליהם. מוסדות העיר הפסיקו ליצור את התכנית: תכלית התכנית היא היוצרת את ההתאמה לרצונו של הנסיך במוסדות השונים. אין ספק כי יש חריגים לכלל זה, אך אלה קיימים על הנייר בלבד. תכנית הכוכב האידיאלית של פילארט (Filarete) היא אחד החריגים: המקום המרכזי בה היה מלבני, הקתדרלה והארמון שכנו לאורך הצלעות הקצרות ואזורי המסחר ושוקי המזון השתרעו לאורך הצלעות הארוכות. כל אחד מששה-עשר הרחובות נקטע על ידי מרכזים משניים, שמונה מהם היו כנסיות קהילתיות ושמונת האחרים נשמרו עבור שווקים מיוחדים, כגון אלה שיועדו לעץ, קש, תבואה ויין. תכנית שכזו, עם התחשבותה בחיי היומיום של הקהילה, היתה שייכת עדיין לימי הביניים ברוחה, למרות שהיתה חלק מהבארוק בצורתה. כמעט שאין צורך להוסיף, כי עירו האידיאלית של פילארט לא נבנתה מעולם: סוג חשיבה כזה היה חסר סמכות והשפעה. לנסיך ולעוזריו היו שיקולים אחרים, אותם לקחו בחשבון.

תכני החיים העירוניים היו חשובים פחות מהצורה החיצונית ובמידה רבה אף נקבעו על ידה בתקופת הבארוק; אך העלויות הכלכליות היו מופרזות כמעט כמו האובדן החברתי. אם הטופוגרפיה היתה חריגה, הרי שהיה צורך לישר את פני השטח - ללא התחשבות בעלות החומרים וכוח האדם - רק בכדי לאפשר את ביצוע התכנית. השדרה לא תסטה ממסלולה ורוחבה לא יוצר רק בשל עץ נאה או בנין יקר ערך. במקרה של עימות עם אינטרסים אנושיים, היתה עדיפות ברורה לתחבורה ולגיאומטריה. ההוצאה לפועל של תכנית הבארוק בקוי מיתאר בלתי סדירים היתה כה קשה, עד כי רוב מפעלי בנין הערים החדשות התקיימו באתרים מישוריים. לעתים היו חריגות מהתכנית המקורית כאשר, כפי שהיה במקרה השדרות היוצאות מה-פיאצה דל פופולו ב-רומא, אחת מצלעות הגבעות היתה טרשית מדי מכדי שניתן יהיה לסלול על גבה את השדרה הרחבה. (קיים ספק רב באם המתכנן הואיל, ברוב חסדו, להסתכל על

האתר בעת תכנון העבודות: הזנחה שלא היתה חריגה בתכנון (מסוג זה).

פראקסיסקו מרטיני אכן שינה את התכניות האידיאליות שלו על ידי תוספת נבונה של גאומטריה מרחבית שתתאים למדרוני הגבעות המפותלים, עם זוויות הגיוניות בשיפועי הרחובות; אך אפילו דוגמא זו לחשיבה תלת מימדית דרשה כי השיפוע הטבעי של האזור, שאת קו המיתאר שלו יש לשנות, יהיה רגיל יותר מאשר ניתן למצוא בדרך כלל בטבע. חוסר ההתחשבות בצורה הבארוק בתנאי השטח לא היה הגורם היחידי שהעלה בצורה ניכרת את עלות התפתחות העיר: בנוסף לכך, הגידול במספר כלי הרכב הגדיל את ההוצאות משום הצורך בסלילה רבה וכבדה יותר של הכבישים. הרחבת והארכת השדרות הוסיפה נטל נוסף; האפיפיור סיקסטוס הרביעי, בשנת 1480, התמודד עם בעיה זו בצורה נבונה על ידי הטלת מס נוסף על בעלי הרכוש שהפיקו רווחים מהשיפורים שנעשו בשכונותיהם. למרבה הצער לא נלמד נוהג מסודר זה, כמו חידוש חשוב אחר שהכניס - הפקעת אדמות פרטיות למטרות ציבוריות, כגון הרחבת כבישים - ברצינות מספקת על ידי רשויות מקומיות אחרות עד לסוף המאה התשע-עשרה.

אין בכך כדי לקבוע שסדר גיאומטרי לא יכול לתפקד באורח שימושי במסגרת התכנון: ההיפך הוא הנכון. תקופה כמו שלנו, אשר נכנעת ל"צורות חופשיות" חסרות מטרה וקפריזיות לחלוטין, תאלץ להעריך מחדש את הדרך הנוקשה יותר, עם המופשטות והסדר הברורים והמגבלות ההגיוניות. תכלית הגיאומטריה בתכנון היא הבהרה והכוונה. כמו כל סוג אחר של הפשטה יעילה, היא חייבת להיות מותנית במצב המוגדר ככלל ובפרטים השונים המרכיבים אותו ולהכנע לצרכים ספציפיים, כאשר אלה יגלו כי אחד מהיבטי החיים לא נלקח בחשבון בנוסחה. בתקופה בה השינויים היו תכופים וכאשר ההרגל לא יכול היה לשמש כקו מנחה, יכולה הגיאומטריה לשמש כאמצעי עזר זמני כדי ליצור, לכל הפחות, אחדות חיצונית. למרבה הצער, הניחו מתכנני הבארוק כמונח מאלו כי הסדר אותו יצרו היה ניצחי. הם לא רק שלטו על המרחב, אלא אף ניסו להקפיא את מימד הזמן. חוסר הפשרות שלהם בסילוק מה שנראה כישן היה בוטה כמו עקשנותם בהתנגדות לחדש: הם האמינו כי רק סדר אחד יכול להיות בהרמוניה עם תכנית שכזו - הסדר שלהם, והרבה ממנו.

בקיצור, תכנית הבארוק היתה הישג שבא בחטיבה אחת. יש ליצור אותו בבת אחת, לאחריה יהיה קבוע וקפוא לנצח, כאילו נוצר בן לילה על ידי שד שיצא מבקבוק. תכנית כזו דורשת עריץ ארכיטקטוני העובד עבור השליט האבסולוטי, ועל שניהם לחיות מספיק זמן להשלמת התפיסות בהן החזיקו. שינוי תכנית שכזו והצגת מרכיבים חדשים מסגנון אחר תתפרש כשבירת עמוד השידרה האסתטי של התכנית. אפילו התכנים השטחיים של תכנית הבארוק יכולים להשמר רק באמצעות תקנות אדמיניסטרטיביות חמורות. כאשר אלה היו קיימות, כמו שהיה ב-פאריז, יכול היה הסדר להשמר על פני השטח במשך דורות רבים, אפילו מאות שנים.

תחושת האחדות החיצונית של המאה השבע-עשרה הוגדרה בדרך הטובה ביותר על ידי דקארט, שהיה אחד ההוגים המייצגים את התקופה, לאו דווקא משום שהיה חייל או פולוסוף-מתמטי. "ניתן לראות", אמר דקארט, "שהבנינים אותם תכנן וביצע ארכיטקט אחד הם אלגנטיים ומרווחים יותר מאשר הבנינים אותם ניסו מספר ארכיטקטים לשפר...באותה מידה, הערים האלגנטיות אשר הפכו מכפרים, במהלך הזמן, לערים גדולות, מתוכננות בדרך כלל באופן קלוקל יחסית לערים המתוכננות באורח מסודר, אותן תכנן ארכיטקט מקצועי על פני שטח פתוח; כך שלמרות שמספר בנינים מהסוג הראשון ישתוו או אפילו יעלו ביופיים על הסוג השני, כאשר נבחן את עמידתם המבולבלת זה בצד זה, כאן גדול ושם קטן, וחוסר הסדר ועקמומיות הרחובות, נאלץ לטעון כי מקרה, ולא כל רצון אנושי המונחה על ידי הגיון, היה חייב להוביל לקראת סידור כזה. ואם נזכור כי למרות זאת, היו בכל התקופות נושאי משרות מסוימים שתפקידם היה לראות שהבנינים הפרטיים יתרמו לעיטור הציבורי, הרי שאז נבין מייד

את הקושי בהגעה לשלמות גבוהה על ידי עיסוק בחומריות של אחרים ותו לא".

לא יכול להיות ניגוד חד יותר מאשר בין שתי צורות המחשבה, הטבעית והמכנית, מאשר כאן: הראשונה חורגת מהמצב כולו, השנייה מפשטת את עובדות החיים למען שיטת תפיסות מלאכותית, הקרובה יותר למחשבה מאשר לחיים עצמם. אחת עובדת בשיתוף עם "חומריות של אחרים", אולי מנחה אותם, אך תחילה מכירה בקיומם ומבינה את מטרותם: השניה, זו של שליט הבארוק, המתעקשת על החוק שלו, הסדר שלו, החברה שלו, נכפית על ידי סמכות מקצועית בודדה הפועלת תחת פיקוד השליט. לאלה שהיו חלק מחיי הבארוק, איש החצר והבנקאי, היה סדר זה בעצם טבעי: הסדר ייצג את הערכים אותם יצרו לעצמם כמעמד. לאלה שמחוץ למעגל זה, היתה זו שלילה של המציאות.

מהות סוג מחשבה זה, הסמל הייצוגי ביותר של עיצוב הבארוק בחולשתו ובשיא יצירתו כאחד, הוא הפארק או הגן הרשמי של המאה השבע-עשרה. זוהי קומפוזיציה מסודרת במרחב, בה הופכים הצמיחה והשגשוג הטבעיים לסגנונות משניים הכפופים לעיצוב הגיאומטרי: שטיחים, טפטים ועיטורי תקרה כה רבים, אשר נוצרו באורח מלאכותי מהחומרים הזרים של הטבע. הסמטה הגזוזה, בה הופכים העצים לקיר ירוק וחלק; גדר השיחים הגזומה: שינוי צורת החיים מתוך דאגה לדוגמא החיצונית של הסדר.

כדי להבין את המגבלות הסופיות של תכנית הבארוק ואת כשלונה לעסוק בכל צורת קיום פרט לזו המבוססת על חצר המלכות, ניתן לשאול: אילו סידורים נעשו לטובת הגרעין האזרחי? בשכונה, שום דבר. לשוק המקומי ולבית הספר לא נקבעו אתרים מיוחדים בתכנית. גם הפארק המקומי שבכך הגדולה לא שימש אף כאזור משחקים משני עבור ילדי השכונה, פרט לאלה שזכו בגישה חוקית לכך בזכות בעלותם על השטח. באשר למוסדות האזרחיים של הרשות העירונית, הרי שאלה היו כפופים לארמון הנסיך; תאורית הגרעין האזרחי נוסחה באורח נערץ על ידי פאלאדיו:

"לחזור לכברות העיקריות, לאלה הצריכות להיות מחוברות לארמונו של הנסיך, או לאלה המיועדות לפגישת המעמדות, כיון שהמדינה היא מונרכיה או רפובליקה. אוצר המדינה או האוצר הציבורי, בו מאוכסנים כספים וממונם של הציבור, צריך אף הוא להצטרף אליהם, וכן גם בתי הסוהר. אלה האחרונים היו מימים ימימה מחולקים לשלושה סוגים: אחד לאלה שהיו מושחתים או בלתי הגונים... לכאלה אנו שולחים את הטפשים ואת המשוגעים; אחר היה לבעלי חוב... והשלישי היה לבוגדים או רשעים".

הארמון: האוצר: בית הסוהר: בית המשוגעים - אילו ארבעה בנינים יכולים לסכם טוב יותר את הסדר החדש, או לסמל טוב יותר את המרכיבים העיקריים של החיים הפוליטיים שלו? אלה היו המרכיבים הדומיננטיים. ביניהם נמתחו חזיתות הבתים, החוזרות על עצמן בחוסר הבעה; ומאחורי חזיתות אלו המשיכו בדרך כלשהי חלקי החיים הנשכחים והמשוללים.

7. פורום האופנה.

במקום אחד הצליח תכנון הבארוק לגבור על ההנחות הפוליטיות והצבאיות שלו; כאן הוא יצר צורה, שהיתה עצמאית ממטרות הארמון. היה זה בתפיסת ככר המגורים. הככר הפתוחה לא נעלמה מעולם; אך על אותו משקל ניתן לומר כי מעולם, אפילו לא בימי הביניים, לא היה השימוש בה למטרות מגורים בלבד, ולו רק משום שבאותה תקופה היו משרד העסקים והחנות חלק בלתי נפרד מהבית. אך במאה השבע-עשרה הופיעה הככר שוב תחת חזות שונה; למעשה נועדה עתה הככר להגשים מטרה אורבנית חדשה, זו של איחוד תוך קשר עין מלא של קבוצת הבתים בהם התגוררו אנשים הנמנים על אותם מעמד ועמדה חברתיים. ד"ר לאבו (Dr. Marion Labo) צודק בהתייחסו ל-סטראדה נואובה ב-גנואה כרובע, ולא כרחוב;

אך הככרות החדשות העניקו הגדרה חדשה לסוג זה של התקבצות מעמדית.

בסוג הישן יותר של העיר, בעיקר ביבשת עצמה, התערבבו בדרך כלל זה בזה העשיר והעני, הידוע והנעלם מעין, אשר חיו באותו רובע; ב-פאריז, לדוגמה, המשיכו החיים בצוותא במשך תקופה ארוכה - העשירים יותר בקומת הקרקע והעניים ביותר בעליית הגג, חמש או שש קומות מעליהם. אך עתה נוצר סוג חדש של ככר שהחל, כך נראה, עם הקמת פונדק גריי (Gray's Inn) בלונדון בשנת 1600: השטח הפתוח הוקף אך ורק בבתי מגורים, מבלי חנויות או בניני ציבור פרט, אולי, לכנסיה. פונדק גריי היה, בעצם, צורת מעבר בין המתחם הסגור של ימי הביניים עם גניו הפנימיים, המוקדש למנזר או לאחוזה של אדון נכבד, ובין הככר, התחומה רק על ידי בתיה ונתפסת כחלק מתכנית הרחוב החדשה.

הככר הצרפתית המוקדמת ביותר ב-פאריז, ה-פלאס רויאל (Place Royal - נקראת עתה Place des Vosges), שתוכננה בתחילה על ידי הנרי הרביעי בשנת 1604 כאתר להקמת מפעל שטיחים חדש, אשר בנין אחד שלו נבנה בפועל. אך בשנת 1605 הורחב הפרויקט והקיף גם רובעי מגורים שתוכננו להיות חלק אינטגרלי מהמפעל, בהם יגורו הפועלים ומשפחותיהם: לכאורה נראה הרעיון כתקדים המבשר סדר תעשייתי חדש שהיה בשלבי הארגון שלו בתעשיות האריגה והחרס הגדולות, בטיפוח בית המלוכה. אך באותה שנה נזנחה היוזמה המשמחת לטובת נסיון מסוג אחר: הככר הוקדשה במלואה למגורי בני המעמד העליון. כך חזר השטח הפתוח, מבחינות מסוימות, ליעודו המקורי, כאשר צד אחד שלו היה ה-הוטל דה טורנל (Hotel des Tournelles) הישן, עם מגרש התחרויות שלו למשחקים אביריים; לתקופה קצרה חזר הבנין לשימוש חגיגי זה בשנת 1612. באופן דומה למדי המשיך להתקיים יריד סט. אוביד (St. Ovid), מוסד עתיק מימי הביניים, בפלאס ונדום (Place Vendome).

ב-לונדון סופקה האדמה לככרות חדשות אלה על ידי האחוזות הפיאודליות הגדולות, אשר בבעלותן היו שטחים נרחבים בעיר. אפילו בקהילות הרחוקות יותר של פאריז ייסדה האצולה הפיאודלית, כמו בפרבר סיינט ג'רמיין (Saint Germain), בתי כפר עם גנים אחוריים נרחבים, כמו זה המשתקע היום מאחורי מוזיאון רודין (Rodin), אשר שטחו הנרחב נובע משימושו המקורי. פינה (Celia Finnes), בספרה "מסעות אנגליים" (English Journeys), מציינת כי "קודם לכן היו בעיר מספר בתי אצילים עם גנים גדולים, בתי שימוש נפרדים וכניסות מפוארות, אך בתקופה מאוחרת יותר נהרסו ונבנו לרחובות וככרות, אשר נקראו על שמות האצילים, וזהו מנהג שהיה מקובל כמעט על הכל".

הככרות החדשות, כך נראה, סיפקו צורך של המעמד העליון, או יותר נכון סדרה שלמה של צרכים. במקור נבנו הככרות עבור משפחות האצילים או הסוחרים הגדולים, עם אותה רמת חיים ומנהגים זהים. אם החזיתות האחידות של הבתים הסתירו את ההבדלים בדעה הפוליטית ובאמונה הדתית, הרי שצורך נוסף עלה במאה השבע-עשרה: הצורך בכיסוי מעמדי שרירותי שישתיר את הפערים, היריבויות והאיבה אשר היו מנת חלקם של בני מעמדות אלה. אלה שחיו בככר השיגו, בעצם מקום מגוריהם, הבדל נוסף מהשאר; ונראה היה כי אלה היו מסוגלים להחזיק ככרה וסוסים, הוצאה כספית כבדה לכל הדעות.

מבחינה ארכיטקטונית היו ככרות אלה חשופות למדי בתחילה: הן נראו יותר כמו אזור מצעדים יותר מאשר כפארקים עירוניים קטנים - כמו שרבות מהן הפכו להיות לאחר המאה השמונה-עשרה, כאשר התשוקה הרומנטית לאדמה הגיעה אל הררי האבן של העיר. המרחבים הפתוחים של הככרות לא נתפסו כמקומות מתאימים לטיולים ומנוחה באויר הפתוח, כפי שרואים אותם היום. נכון יותר לומר שהם היו מגרשי חניה לכלי רכב: מקומות, כפי שציין אבלין ב"לונדונום רדביוום" (Londonum Redevivum), בהם ניצבו כרכרות ואליהם, אין ספק, נלקחו הסוסים העצבניים לתרגולים מפעם לפעם, כאשר הרכב חיכה לאדונו או לגבירתו.

מעבר לכך, במקומות פתוחים אלה ניתן היה להסיע אורחים למסיבות מפוארות בכרכרות, מבלי לגרום לעומס בלתי רצוי ברחובות. כך, למרבה האירוניה, ככרות כדוגמת פארק ונדום (1677-1701), המשמש היום כמגרש חניה למכוניות, חזרו במובן זה ליעודן המקורי: אך בהבדל אחד - מספרן של הכרכרות הישנות היה מצומצם ורבות מהן היו בתנועה, בעוד כלי הרכב של היום מהווים מסה מוצקה וחסרת תנועה.

במאה השמונה-עשרה המשיך השינוי בככר המגורים. בתכנון רוב הככרות הוקדש שטח קטן מדי לגנים האחוריים; אכן, עד מהרה הפכו אלה לחצרות שימושיות כבושות, בהן ניתן היה לחבוט שטיחים ולתלות כבסים לייבוש. כאשר החסרון הורגש באורח ניכר, הפכו בעלי הבתים את השטח הפתוח והחשוף לגן או פארק ציבורי. בתכנית הפרספקטיבה החשובה של פאריז בשנת 1737, אותה ערך טורגו (Turgot), נראה כי ה-פלאס רויאל כבר היה מוקף בגדר עם ארבעה שערים ושמונה שבילים ישרים, המתלכדים לפסל של רוכב על סוסו, הניצב במרכז הגן. באנגליה, לאחר דור או שניים של נטיעות וטיפוח, הציגו העצים והצמחיה יופי חדש לנוף העיר ואף המתיקו את אוירה. אך פנימיותם של גני ימי הביניים הישנים נעלמה: המגמה החדשה היתה פתיחות חזותית ופרטיות חברתית. מחסומים מעמדיים היוו עכשיו את הגדר הסמויה מן העין. למרות שהתפתחות ככר המגורים נמשכה על פני כמאתיים וחמישים שנה, הצורה, העיבוד הארכיטקטוני ואזור השטח הפתוח נותרו קבועים, לפחות בלונדון. ככר ברקלי (Berkeley), על עשרים הדונם שלה, מהווה את הככר הממוצעת. למעלה מעשרים וארבע ככרות נבנו במרכז לונדון לפני 1827, בעיקר ב-בלומסברי, מייפיר (Mayfair) ו-בלגרווייה (Belgravia). קובנט גארדן (Covent Garden), לייצ'סטר סקוור (1630-1635) (Leicester Square), גרוונור (1695 - Grosvenor) ו-בדפורד (1775) ועד בוסטון קרסנט (Boston Crescent) ו-בלגרוו סקוור (Belgrave Square), שנבנו ב-1820 ו-1825. אלה הציגו מגוון רחב של צורות - מוארכות, חצי מעגליות, עגולות ואליפטיות פתוחות. אפילו ברובעים שבסופו של דבר נכנעו לדלדול ולשימושים המשתנים, עזרו שטחים פתוחים אלה לשמור על רמה מסוימת של סדר והגינות, אשר היתה מנוגדת, לטובה, עם הרחובות הצדדיים המלוכלכים יותר.

הדוגמא שנקבעה על ידי לונדון ו-פאריז זכתה לחיקוי בערים חשובות פחות. ה-פלאס דוקאל בעיירת שרלוויל (Charleville) בנוי בסגנון ארכיטקטוני דומה ל-פלאס רויאל ב-פאריז; הככרות בצורות ריבוע, עיגול וסהר של העיר בת' (Bath) הגיעו לרמת שלמות גבוהה מכל מקום אחר, כך נראה, גם בשל הניצול הנפלא של האתרים השוכנים על גבעות בעלות מבנה בלתי סדיר, בחלקיה החדשים של העיר. למרבה הצער, כיון שבדרך כלל נוהגים לצלם את בנייני הסהר המלכותי, ולא את הנוף הנשקף מהם, אלה שלא ביקרו בעיר מתקשים לראות כי התנועה הסיבובית הרחבה של הסהר אינה צורה אקראית, אלא תגובה דמיונית לתנועה הסיבובית הרחבה של הנוף, אותה מכתוב למעשה האתר עצמו: נופן של הגבעות המרוחקות, אשר היה מרשים עוד יותר בטרם גדלו העצים, הנמצאים בתווד, לגובה מספיק בכדי להסתיר אותו. בזבוז השטחים של הבארוק מוצדק כאן במידה רבה בזכות התוצאה האסתטית - וזאת מבלי להתייחס לבריאות שבתכנון פתוח שכזה. מבקרי ארכיטקטורה, שלאחרונה בלבנו בין אורבניות לבין צפיפות אוכלוסין גבוהה ובניינים צמודים זה לזה, שמו עצמם לקלס בכך ששכחו את הפתיחות של בת': העיר העקבית ביותר מבחינת האורבניות שלה מבין הערים האנגליות, ואשר בשיא פריחתה לא עלתה אוכלוסייתה על זו של עיירת כפר, אך היא הצליחה להגיע לתחושה נעימה כשל מטרופולין.

תכניתו של קרייג (Craig) לעיר החדשה של אדינבורו בשנת 1767 מראה כמה רחוק היה סדר חדש זה יכול להתקדם בכיוון שונה למדי מזה של התקדימים הארמוניים של הבארוק. סדר ואחדות אלה היו תוצאתה של גישה אחידה כלפי החיים, בעלות אחידה על הקרקע ושליטה אחידה של הארכיטקט והבנאי. אילו חולקה

האדמה בתחילה לחלקות נפרדות, אשר היו נמכרות לבעלים פרטיים ותחרותיים, שכל אחד מהם גאה בטעמו הוא, קנאי לרצונותיו האישיים, ונלהב בהגנה על האידיאולוגיה בה הוא דוגל, היתה התוצאה הסופית אותו תוהו ובוהו אשר לעתים קרובות מדי מאפיין את הרחוב של סוף המאה התשע-עשרה, בין אם עירוני או תת-עירוני. כאן, ב-לונדון, בתי ו-אדינבורו, ולא בערי המגורים הארמוניות של הדוגמא הידועה יותר, כגון וורסאי, היה סדר הבארוק במיטבו: סדר שהתנהל תוך קידה רשמית וחיוך שקט. המרכיבים המבניים היו פשוטים, והם לא היו חייבים כמעט דבר לחיקוי העיוור של העבר. השטח הפתוח היה צורה גיאומטרית פשוטה - סהר, עיגול, אליפסה או ריבוע - תחומים בגדר שהקיפה את המשטח הירוק; רחוב בקצה האזור שימש לגישה. חומרי בנייה נפוצים, כגון לבנים, אבן וטיח, היו מסגרת אחידה לצדי הככר: באותה מידה היה גם קו גג אחיד ומרכיבים החוזרים על עצמם בצורה סדירה - חלונות, דלתות ועמודים.

הדרישות היו כה בסיסיות ושיטת הביצוע כה ישירה, עד כי בתים אלה מהווים גם היום מגורים נוחים, בין מאה לשלוש-מאות שנה לאחר בנייתם: על כך אני יכול להעיד מנסיוני האישי. המרחבים שבהם, עצם האנונימיות כלפי חוץ, העדר "הדיוק הפונקציונלי", אם להשתמש במושג אותו טבע נוביצקי (Matthew Nowicki) - כל אלה האריכו את חיי הבנינים; אלה משמשים היום בעילות שווה לדירות, בתי מלון, משרדים, סדנאות אמנים - בעצם כמעט לכל מטרה אפשרית, פרט ליעוד המקורי של בית למשפחה אחת. לכל הפחות, הארכיטקטורה והתכנית הציגו מנהגים טובים; בשיאם הם ענו על דרישות החיים המפוארים אך המכובדים, בתקופה בה תצוגה כזו יכולה היתה להתקיים באמצעות מנגנון רחב של משרתים המשתכרים שכר זעום. משך קיומה הארוך של תכנית זו, ללא כל שינויים, מעיד על תכונותיה: קוביט (Thomas Cubitt) המשיך לבנות בנינים וככרות כאלה ב-לונדון במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה.

עד כאן ההערכה הצודקת. אך לא כדאי להסתכל מקרוב, אפילו באזורי המעמדות העליונים, מאחורי החזית הקלאסית הנאה. למגורים אלה היו חזית וחלק אחורי. החזית, אשר נועדה לצפייה מבחוץ, נותרה נאה. החלק האחורי, אשר נועד להיות חבוי, היה בדרך כלל דל, ולעתים קרובות בזוי למדי. כאן משקפת הארכיטקטורה את החיים: סדרת הרישומים של הוגארט (Hogarth) על "התקדמות המגרפה", כמו "יומנים" של בוסוול (Boswell), מגלה חלק גדול ממה שהרישומים הארכיטקטונים של התקופה ניסו להסתיר. שימו לב לחלקים האחוריים של הבתים הנאים ב-שרלוט סקוור (Charlotte Square), אדינבורו: הם נראים כמו ביצורים. עיקבו אחר הסמטאות היוצאות מהככר: שם תמצאו משכנות עוני, המופרדים מהבתים הנאים על ידי אורות; במשכנות אלה גרו משרתים וסוחרים עניים. באם בתים אלה לא היו קיימים לפני בניית הככר הגדולה, הרי שהם היו חלק בלתי נפרד מהתפתחות האזור: הרחובות מאחורי החזיתות הגדולות יתר על המידה של ריגינט פארק, אותו תכנן נאש (Nash), תוכננו מלכתחילה, ניתן לומר, כמשכנות עוני ברורים. במחשבה תחילה המתכננים אף סיפקו רובע קטן של בתים קטנים יותר, שתוכננו עבור מגורים נוחים לפילגשים ולזונות.

ברור כי תכנון שכזה למעמדות הגבוהים לא תרם דבר לסדר בשאר חלקי העיר, אשר אוכלוסייתם חיה ברמה כלכלית נמוכה יותר והשתכנה, כפי שנראה, בהתאם לעקרון שונה, בו הטעם, הבריאות וחי המשפחה כלל לא היו שיקולים. נקודה זו תוארה בבהירות רבה בדיאלוג מהמאה השש-עשרה בין תושב הכפר ותושב העיר: הראשון הילל ושיבח את חיי יתרונות הכפר ואת החיים החבריים מהם הוא נהנה עם שכניו ההגונים - "רועים, קצבים, איכרים, סוחרים בהמות, נגרים, סתתים, חייטים ואנשים כאלה, בני לוויה טובים והגונים מאד". חיים אלה, אשר פעם היו קיימים גם בעיר, נעלמו עתה; השיב לו חברו: "וכך גם אני רואה את החיים כגינטלמן, אך לא עבורך". "מה", קרא איש הכפר, "היית רוצה שאחיה בגפי ובבידוד? הרי זה גרוע יותר מאשר המוות". לזאת ענה האדון מהעיר: "לא בהכרח, משום שאם היית חי בחצר

מלכות ובעיר מהסוג הטוב יותר, תמיד היית יכול למצוא שם חברה, המתאימה למעמדך ולתנאיך". תכנון הבארוק, אפילו בשיאו, נותר על בסיס צר. הוא יועד עבור הסוג הטוב יותר: הוא התאים לתנאים.

8. שרידי סדר הבארוק.

אמונת הכוח של הבארוק היתה אף חזקה יותר מהאידיאולוגיה של ימי הביניים: היא המשיכה להתקיים והרחיבה את אחיזתה בתחומים אחרים של החיים, ביוצרה נפוליאונים לא רק במדינאות, אלא בעסקים ובכספים, למרות שהמשרט איבד בהדרגה את תחושת החיים של ההבעה האסתטית, אשר התקיימה בקרב הפעילים החשובים במהלך שלביה הראשונים. באמצעות עצם יצירתה של הדמוקרטיה הצליח האבסולוטיזם של הבארוק להדק את שליטתו בחברה: אין לשכוח כי השרות הצבאי לכלל האוכלוסיה הגברית, שלא היה לכמה חודשים מדי שנה - כמו תחת השלטון הפיאודלי - אלא לכמה שנים רצופות, החל רק במהפכה הצרפתית. בתקופות מודרניות לא העז אף שליט אבסולוטי לכפות תביעה אוניברסלית שכזו: היה זה בלתי אפשרי, למעשה, מאז ימי בניית הפירמידות.

צבאות, ממשלות ויוזמות קפיטליסטיות קיבלו את תכליתו וצורתו של סדר זה, במלוא מימדיו המנופחים. דימוי הבארוק נותר דומיננטי בעיקר בתכנון הממשלתי: למרות שהיכלי "הערים החדשות" של אירופה במאה התשע-עשרה, מ-וינה ועד מנצ'סטר, עוצבו לעתים קרובות ברוח ימי הביניים, הרי בניי הפרלמנט (פרט לזה שב-וסטמיניסטר) ומשרדי הממשלה תוכננו כגרסה עלובה ומנופחת של הבארוק, ולעתים התיבשה לתוך הדיוק של הניאו-קלאסיקה. אפילו הנגזרת המטורפת של הנאציזם, עם הנסיגה המכוונת של האלים הפראיים של הגרמניות, נתנה לפנטזיות הכוח הבלתי-אנושי שלה צורת הפרזה קלאסית מתאימה של ריקנות.

ב-פאריז, מדריד, ס' פטרסבורג, וינה ו-ברלין לא רק המשיך סגנון הבארוק בארכיטקטורה ובתכנון להתקיים, אלא אף מצא את ההזדמנויות הטובות ביותר שלו ליישום בקנה מידה גדול. בעוד ערי המגורים המלכותיות הפסיקו להבנות לאחר המאה השמונה-עשרה, עקבו ערי הבירה הגדולות, בצמיחתן והתפתחותן, אחר קוים כללים אלה, לעתים קרובות תוך חוסר התחשבות אכזרי בערכים ההיסטוריים, אשר ניתן היה לצפות כי ישמרו וימשיכו להתקיים באדיקות במונומנטים ובמקדשים הלאומיים. כמה מההצלחות החשובות של תכנון הבארוק נראו ב-פאריז של המאה התשע-עשרה: הוכחה בדיעבד שהשלב ההיסטורי של התרבות העירונית יצר אב-טיפוס עמיד, אותו לא יכולים מימדי הזמן להגביל לתקופה מוגדרת כלשהי, מסיבות אותן כבר הספקנו לחשוף.

ב-פאריז שרתה גישת הבארוק שני מנהיגים קיסריים, נפוליאון הראשון ונפוליאון השלישי. כל אחד מהם ביצע והגדיל תכניות לשיפור פאריז, בהן הצליחו קודמיהם לגעת רק בקצה המזלג. ברמה בה ריכזו מנהיגים אלה כוח אמיתי בידיהם, שמר הסגנון עצמו על יותר מקצת החיוניות הישנה שבו. בעוד תכניתו של קולבר ל-פאריז, בשנת 1665, הדגישה את שליטת הבנין וההתפשטות, הרי שליטים חדשים אלה, שהיו מלכותיים יותר מהמלכים הישנים, היו בצד הצמיחה וההתרחבות. מגמתם הועילה רבות לבנקאים ולמשקיעים, אשר הפיקו רווחים מהגידול בדמי שכירות הקרקע וברווחי הבניה שנבע ממנה.

התכנון האורבני עצמו, לכל הפחות במטרופולינים הגדולים, המשיך להיות בראש ובראשונה בסגנון הבארוק עד תחילת המאה העשרים: מ-טוקיו ו-ניו דלהי ועד סאן פרנסיסקו. המפוארת ביותר מבין הפרוייקטים הללו היתה תכניתם של בורנהאם ו-בנט (Burnham, Bennet) לעיר שיקאגו, עם הפארקים, שדרות הגנים, השדרות האלכסוניות וסילוק התעשייה ומסילות הברזל מגדת הנהר. אך כאן, כמו במקומות אחרים, ניתן לראות את הכשלון הטיפוסי של הבארוק: לא היתה כל התחשבות בשכונה כיחידה

עצמאית, לא נראתה התייחסות כלשהי לדיור המשפחתי או תפיסה מספקת של סידור העסקים והתעשייה כחלק מהישגו הגדול יותר של הסדר העירוני. בדרך דומה נוצר המרכז העירוני של סאן-פרנסיסקו, כמו אלה בקליבלנד (Cleveland) ו-ספרינגפילד, ללא כל שליטה נוספת על הנוף העירוני שהקיף אותם - עובדה זו שללה בבירור את היומרות האסתטיות שלהם.

כמה מהדוגמאות הטובות ביותר וכמה מהגרועות ביותר לא נבנו עד אשר הפסיקו להיות מתאימות, מבחינה סימלית או מעשית, לדור שבנה אותן. ללא הכוחות הנסיכיים, השליטה הנוקשה על האזורים הסמוכים והשקעות ההון העצומות, לא היו תכניות הבארוק מסוגלות להתמודד עם היוזמות התחרותיות של העיר המתפתחת והמאיימת; במושגי הבארוק מחצית היתה גרועה יותר מלא כלום: מה שנותר בלתי עשוי או בלתי מושפע על ידי התכנית הוא בעצמו הודאה בחולשתה.

מלבד חוסר ההתאמה של צורות הבארוק למטרות ולפונקציות של העיר המודרנית ניתן לראות חולשה נוספת, אותה לא הבינו התומכים המאוחרים יותר של הסגנון. הדרה ופארה היו מבוססים על תום וחפות - אם לא על בוז - לצרכיה המעשיים: אפילו לצרכי התחבורה. אם כך, התרומה הבוטה ביותר של הסגנון, השדרה הארוכה, הרחבה והישרה, אכן שימשה לקשר מהיר בין נקודות רחוקות; אך עצם רוחבה של השדרה יצר מחסום בין שני צידיה. עד לתקופה מאוחרת יותר, כאשר החל השימוש ברמזורים, היתה חצייתה של שדרה כזו, אפילו בסיוע איי התנועה שהוקמו, בבחינת סיכון.

למטרת הקניות היו אלה דווקא הרחובות הצרים, הסגורים בפני כלי התחבורה, כגון רחוב בונד (Bond) הישן והחדש ב-לונדון, ה-קלוורשטראט (Calverstraat) ב-אמסטרדם וה-קאיייה פלורידה (Calle Florida) ב-בואנוס איירס, אשר שגשו ביותר. אם השדרה היתה מחסום, כיצד נוכל להגדיר מקומות רחבים ופרוצים לרוח כגון ה-פלאס דה לי'אטואל (Place de l'Etoile), אשר הקפתו ברגל אינה פחותה מעלייה אמיתית לרגל? יומרות מוגזמות כאלה דורשות הקרבה יומית נכבדת, שאינה עומדת בכל יחס לתועלת המושגת על ידן.

מה היתה, אם כן, הסיבה לאחיזה הנמרצת של תכנית הבארוק במוחו של המתכנן? מדוע ממשיך היום חלק ניכר מהתכנון המודרני השטחי להתגלות בדמות רוח הבארוק, עם אותן הגזמות מתנשאות ובוז מלא שררה כלפי הצרכים האנושיים - למרות שהשדרה הרחבה הפכה כבר ל"כביש מהיר" ונקודת המפגש למחלף דרכים; מאחורי סממנים אלה מסתתרות הנחות, כמו גם אמונות תפלות, בכוח בלתי מתאים. מרשם הבארוק נושא עימו את סוג הסמכות של הרופא המיושן, אשר היה רושם באופן אוטומטי סם משלשל חזק לחולה, ללא קשר לסימפטומים או לטבע המחלה: טיפול זה הבטיח תוצאות ברורות, מהירות, מוחלטות ואפילו קיצוניות.

אם נשווה את הגיאומטריה הנאה של תכנית הבארוק עם סוג הלקוח, כמו בהחלפה וההתאמה בשלבים שהוצעו בתכניותיו של ניקולאס (Rowlands Nicolas) בנייתה מחדש של מנצ'סטר, נגלה את היתרונות הסבירים לכאורה של השטחיות המנהלתית. יש צורך בידע ובדמיון על מנת להבין כי התהליך אותו רצה ניקולאס להתחיל ב-מנצ'סטר יביא בסופו לעיר איתנה יותר, מאשר היתה יכולה להביא מחיקה מהירה של רובע שלם מעל פני האדמה ובעקבותיה חיתוך שרירותי של שדרות חדשות ומבצעי בנייה גדולים בגוף העיר הישן; תהליך זה היה חייב להתבצע תוך הקצאת ההון והאמצעים הדרושים מחלקים אחרים של העיר, הזקוקים לטיפול סבלני ומחושב, צעד אחר צעד. ההחלטיות המופגנת של סגנון הבארוק מעניק לו יתרון, בתחילה, על פני פרויקטים הדורשים התחשבות מלאה יותר במציאות הביולוגית, חברתית וכלכלית.

ויחד עם זאת, ניתן למצוא מידה של ראייה פנימית אנושית עמוקה באבחנתו המפורסמת של דניאל בורנהאם: "אל תעשה תכניות קטנות, כיון שבאלה אין את הכוח להניע את מוחות האנשים". ישנם רגעים בהם התעוזה של אסתטיקת הבארוק, עם שליטתה

חסרת הפרשות על המציאות ההיסטורית, מספקת תשובה למה שהיה יכול להיות קשיים בלתי עבירים, באם אכן המטרה היתה פתרון לכאורה. אי אפשר להאשים את לטיאבי (W.R. Lethaby), חוקר ימי הביניים במקצועו ותומך במקומיות המודרנית התכליתית המשוחררת ממגבלות הסגנון, כמי שניחן בחיבה מוקדמת לסגנון הבארוק: ההיפך הוא הנכון. אולם, בעמדו בפני ההתפשטות חסרת ההחלטיות של מרכז לונדון, עם המבוכ הבלתי ניתן לפתרון של רחובותיה הצרים, העדר סדר הגיוני או מטרה נראית לעין והעדר הצורה, כפי שציין, המזכיר את ערפל העיר, הוא הציע את תכנית קשת הזהב. עיקול נהר התמזה (Thames) יצר את כיפוף הקשת, שהיתה תחומה בכניית סט. פול בצד אחד ובכניית ווסטמיניסטר בצד האחר; החץ שבקשת היה שדרה חדשה, העוברת מגשר וטרלו (Waterloo) הישר אל תוך לב לונדון, בהגיעה אל המוזיאון הבריטי.

היה זה פתרון נועז, שהיה מוצלח כמו רחוב ריגנט (Regent), אשר תוכנן ובוצע על ידי ג'ון נאש כדי לעבור דרך צמיחה עירונית זהה. קשת הזהב לא הציעה יצירת רשת מורכבת של רחובות סימטריים ושדרות תנועה אלכסוניות כדוגמת האופנה הפריזאית של האוסמאן; לטיאבי אף הדגיש, כי ה"חץ", אשר יפתח את את הדרך לנוף הנהר, צריך להיות שדרת עצים להולכי רגל, ללא כל מעבר לכלי רכב. הוא השתמש בשיטה זו כדי לבצע חתך טרי בחורבות האנושיות, כמעט כפי שמנתח היה חותך ריקמה מתה בפצע מוגלתי. לא היתה זו, כמובן, הגישה הטיפוסית של הבארוק: הגישה היתה אופיינית יותר למתכנן הרנסנס, אך היא תוכננה להתבצע בכוח רב יותר, על פני מרחקים גדולים יותר ובקנה המידה אליו התרגלו מוחותיהם של מתכנני המאה השבע-עשרה. אך את אשר ארע לתכנית הבארוק, כאשר באה לידי ביטוי בעיר המודרנית, ניתן לראות בבחינת הדוגמאות הבודדות החשובות של השיטה והסגנון: תכניתה של וושינגטון.

9. הלקחים של וושינגטון.

רק כמאה שנים מפרידות בין עיצוב וורסאי, החשובה ביותר אם לא הגדולה ביותר מבין "הערים החדשות" הארמוניות, לבין תכניתו של ל'אנפאן (Major Pierre Charles L'Enfant) לבניית וושינגטון, אשר הוגשו בשנת 1791. בינתיים הזדעזע הסדר הפוליטי של החברה המערבית עד ליסודותיו. שלוש מהפכות, האנגלית, האמריקאית והצרפתית, הביאו לסיומו של כלל מבנה הכוח הריכוזי והאטום לשינויים שהתגשם בדמותו של השליט האבסולוטי, אשר שאיפתו ויומרותו הגיעו לרמת בן דמותו המצרי הקדום. ביחד עם נפילת האבסולוטיות התרחשו גם סילוק שליטי האחוזות הפיאודליות, הפיכת המדינה לחילונית וביטול התקנות המגבילות שנקבעו על ידי הגילדות והרשויות העירוניות; במקביל לכך בוטלו הגילדות עצמן, והעיר עברה למצב של תלות בכוחות שהאצלו לה על ידי המדינה, אשר מסוגלת לקחת אותם בחזרה. אם היה גורם המסוגל לשנות את צורת הבארוק, הרי ניתן לחשוב כי כינונה מחדש של החברה הפוליטית היה יכול להביא לתוצאה זו. בעיקר בימיה המוקדמים של הרפובליקה האמריקאית, כאשר כוחות המדינה היו עדיין מעורפלים ובלתי מוגדרים, בהיותם מוגבלים על ידי זכויות הבכורה של שיטות הממשל הפרובינציאליות. אך מה אנו מגלים? כאשר עלה הצורך לתכנן את הבירה החדשה, אשר תהיה מקום מושבה של הממשלה הפדרלית, נקרא דווקא מהנדס צרפתי לביצוע המשימה. ל'אנפאן היה אדם מוכשר ביותר, בעל יכולת רבה וראייה מרחיקת לכת יותר מאשר העריכו מעסיקו ועמיתיו; בהתחשב בגילו הצעיר ובכנייתו המצומצם, הוא היה כמעט גאון. ל'אנפאן האמין, במילותיו שלו, כי ה"דרך להשתלטות על האיזור כולו ושיפורו חייבת בראש ובראשונה להנחיל לדור הבא את הרעיון הנשגב של המגמה הפטריוטית אשר יצרה אותו": אפילו הככרות קודשו בדמויות מפוסלות, "כדי להזמין את צעירי הדורות הבאים לפסוע בשבילי האגדות והגיבורים, אותם מצאה ארצם לנכון להנציח".

למרות האמונה הרפובליקנית המוצקה של ליאנפאן, הרי העיצוב אותו הציע עבור הבירה החדשה היה בכל היבטיו זהה למה שהציעו הארכיטקטים ומשרתי העריצות לפניו. כל שהיה יכול לעשות, הוא להעביר לעידן החדש את הדימוי הקפוא שהוכתב על ידי הכפייה והשליטה הריכוזיות. המרכיב היחיד שהיה חסר בתכניתה של וושינגטון היה הביצורים המקוריים של המאה השש-עשרה, משום שלא היה כל צורך בהגנה צבאית. היתה זו התעלמות מצערת, משום שביצורים כאלה היו יכולים להציל את מבני הציבור של וושינגטון מהרס על ידי התוקפים הבריטים במלחמה של שנת 1812. פרט לכך היתה התכנית התאמה לדוגמא של עקרונות הבארוק הסטנדרטיים למצב החדש.

ליאנפאן, עם חזון של מתכנן אמיתי, לא החל את העבודה עם שיטת הרחובות, אלא עם הכרות והבנינים העיקריים. בין נקודות מפתח אלו הוא תכנן "קוים או שדרות של תקשורת ישירה", שנועדו לא רק להקל על התנועה, אלא אף "לשמר (באזור) כולו את הדדיות הראייה בו זמנית", עם תשומת לב מיוחדת לנוחות ומראות נעימים לאורך הדרך. אם כן, וושינגטון תוכננה כרשת ארוגה של קורי עכביש תחבורתיים, כאשר שדרותיה העיקריות לא פחות רחבות מה-שאנו אליזה. רוחבן היה כחמישים מטר, עם שלושה מטרים סלולים מכל צד ושביל חצץ שרוחבו כעשרה מטרים, "נטוע עצים משני צידיו", שנסלל באמצע דרך המרכבות. אפילו השדרות החשובות פחות, כגון אלה המובילות לבנייני הציבור או לשווקים, היו ברוחב של כארבעים מטרים, בעוד שאר הרחובות, עשרים ושבעה עד שלושים וחמישה מטר רוחבם, שווים לשיטת הרחובות שתי וערב הגדולה ביותר שתוכננה - ב-מנהטן בשנת 1811 - ועוברים במימדיהם את כל הדרכים שהיו קיימות בערים ההיסטוריות.

אין ספק כי העדר הבנינים הפך את התייחסותו של ליאנפאן לשדרות ליסודית כל כך. אך תכנית האסכלה שלו לרחובות היתה בעלת מימדים משתנים ולא במידות אחידות, כמו תכניתו של פן (Penn) לעיר פילדלפיה. מלבד חוסר האחידות של גושי הבנינים שנוצרו כתוצאה מהאלכסונים החוצים זה את זה, היה ההבדל בגודלם תוצאה של צורך שלא הוסבר במלואו על ידי ליאנפאן. ההבדלים במידות הרחובות והגושים מוכיח כי לא היתה זו תכנית פשוטה על שולחן השרטוט: בגיבוש תכניתו הצליח ליאנפאן לקשר בין מרכיבי התכנית לבין הפונקציות היומיות אותן מילאו. בעוד האיכות שבדמיונו של ליאנפאן זוכה בכבוד המגיע לה, אין אפשרות להתעלם מכך שהוא לא היה מסוגל להמנע מההקרבה האופיינית לבארוק של כל הפונקציות האחרות של העיר לטובת המרחב, ההדר הקבוע במקום והתנועה. מתוך 240,000 הדונם שנכללו בתכניתו, כ-14,424 היו נחוצים לכבישים מהירים, בעוד השטח שנדרש למבני ציבור, אזורים פתוחים ושמורות, היה בסך הכל כ-2,164 דונם. היחס שבין השטח הסטאטי והדינמי, בין כלי הרכב והבנינים, היה אבסורדי בכל מדד שהוא. רק מהנדס כבישים מהירים מודרני, עם המחלפים המוגזמים שלו, יכול להתחרות עם ליאנפאן בבזבוז מדהים זה של אדמה עירונית יקרה. כתוצאה מכך רק 7856 דונם, פחות משני שלישי מהנחוץ לרחובות ולשדרות, נותר לחלוקה לגושי בנינים, ובסך הכל נוצרו 81,088 חלקות בנייה. בהקצאה הנדיבה של ששה אנשים לבית מגורים, לא ניתן לשכן בשטח זה למעלה ממאה ועשרים אלף איש באם החלקות יהיו מנוצלות במלואן למטרות מגורים. מערכת הרחובות דרשה עיר של לפחות חצי מיליון איש כדי להצדיק את קיומה. התכנית אפשרה, בנתונה המקוריים, קיום סביר של כמאה אלף איש.

זוהי דוגמא נוספת למגבלות הקיימות, לאו דווקא בדמיונו של ליאנפאן, אלא באידיאולוגיה אותה אימץ כמובן מאליו. עצם העובדה שהתנועה וצפיפות האוכלוסין אכן התפתחו בהתאם לתכניתו של ליאנפאן אינה הצדקה של החלוקה המקורית. בתקופה בה קרה הדבר היה ברור, כי משעה שהתחברה הפכה לבעיה העיקרית בתכנון, לעולם לא יהיה מספיק מקום כדי להמנע מעומס, כאשר צפיפות המגורים חייבת להיות מספקת כדי לממן ממיסי האוכלוסיה את התביעות המופקעות.

על פני השטח היו ל-וושינגטון את כל המאפיינים של תכנית בארוק עילאית: מיקום בנייני הציבור, השדרות הרחבות, הגישה הצרירה,

קנה המידה המונומנטלי והסביבה הירוקה המקיפה את העיר מכל עבריה. ללא כל עיר אחרת, אפילו לא סט. פטרסבורג, המסוגלת לשמש לו כדגם לעבודתו, הצליח ל'אנפאן בכל זאת לדמיין את עיר הבירה העתיידית במושגי תקופת הבארוק. הוא התחשב בדעתו של אלברטי, כי "העיר, או ליתר דיוק אזור העיר, הוא הגדול ביותר והחשוב ביותר מבין בנייני הציבור". הוא אף יצר את עיקרו של מה שהיה, בטרם נגעה בו יד האדם, אתר מדכא למדי: אדמת שפלה, התחומה על ידי ביצה בצד הפוטומק (Potomac) וחצויה על ידי נהר קטן - שלמרבה האירוניה נקרא ה-טיבר - שעד מהרה הפך לביוב. המסגרת היתה קיימת, אך התוכן לא היה בנמצא; דבר אחד היה חסר: הכוח לבצע את התכנית באמצעות בנייה. הסדר היה קיים על הנייר, אך לא במציאות.

הכשלון היה מעציב עוד יותר משום שמאז ימי בני משפחת ווד (Wood) בבת' אף אחד לא קיבל על עצמו בנכונות מלאה את האתגר של כיבוש אתר קשה. במקום לנסות לסלק את הקשיים הללו, ניסה ל'אנפאן לנצל אותם לטובתו. תכניתו למפל מים הזורם במורד גבעת הקפיטול לא היתה מביישת גם את ברניני. ל'אנפאן החל במצח נחושה על ידי הקמת בנייני הציבור החיוניים, כדי לייסד את המרכזים האזרחיים, נקודות המשיכה, בנקודות השולטות ביותר. אפילו תפיסתו לגבי היחס השידרתי בין ה-מול (Mall) לשדרת פנסילבניה, למרות שהיה מוגדל בהפרזה, היה שייך לאותה תפיסה מחשבתית של קשת הזהב של ל'אנפאן. רק אחרי שמיים את רוב הבניינים המשיך ל'אנפאן למלא את החללים ברחובות ובגושי בניינים. בניינים פדרליים, כולל כנסייה לאומית ללא שייכות כתתית כלשהי שיועדה לטכסים ציבוריים, אתרי בניינים מקומיים לבתי ספר ומכללות - כל אלה נקבעו בברור על ידי ל'אנפאן כמרכיבים קובעים בתכנית.

אין ספק כי ממשלה נבונה ובעלת חזון לא היתה מתעלמת מהצעות נערצות ולא היתה מאבדת את זכותה על האתרים החשובים: ממשלה כזו היתה רוכשת את כל מחוז קולומביה (District of Columbia - האזור בו שוכנת וושינגטון) באמצעות קנייתו, ולאחר מכן היתה משכירה, ולא מוכרת, את האדמה החיונית לצורך התפתחות הבירה הלאומית. ללא שליטה ציבורית על האדמה עצמה, נידונה תכניתו של ל'אנפאן לכשלון עוד בטרם החלה המערכה. אפילו היום, לאחר החזרה החלקית לתפיסתו של ל'אנפאן על ידי ועדת מקמילן (McMillan) בשנת 1901, ניתן לזהות רק הכרה חלקית במציאותו של כמה מהתכניות הראוותניות של ל'אנפאן, בעוד אחרות, כדוגמת ה-מול, חושפות את הסטריליות של הגישה החזותית הטהורה לתכנון, כאשר זו כלל אינה מבוססת על הפונקציות אותן היא אמורה למלא: ה-מול הוא למעשה חגורה ירוקה, לכל היותר מחסום בפני התפשטות אש, השומר על ניתוקם ובידודם של אזורים האמורים לשכון זה לצד זה. בתחילת דרכה לא היתה מסוגלת העיר הצעירה למלא את המרווחים הגדולים; כשהיתה בשלה לכך, הספיק כבר הסגנון להשתנות בדרך שאין בה חזרה. אפילו בנייני הממשלה עצמם, עם הזרוע המחוקקת והזרוע המבצעת בקצוות המנוגדים של הצירים הראשיים, היו רחוקים מדי מלהיות בקשר עין יעיל. כיפת הקפיטול לבדה ניצלה בזכות צורתה, גודלה ומיקומה מאובדן משמעותה, כתוצאה מהמרחקים הגדולים שנקבעו על ידי ל'אנפאן. ביישום האדוק של הפרדת הזרועות התחוקתית הרחיק ל'אנפאן לכת יתר על המידה; גם אם מלכתחילה ניצבו בנייני משרדים אחידים, מסוג אלה שנכללו מאוחר מדי ב"משולש", לכל אורכה של שדרת פנסילבניה, התוצאה היתה הרסנית מלכתחילה.

ב-מול - עליו חשב ל'אנפאן כמקום הולם לשגרירויות הזרות בבירה - הוא הפך את הבניינים המוצעים לכמעט בלתי נראים כתוצאה ממימדיה של רצועת הירק הארוכה. למרבה הצער, דימוי הבארוק ממשיך להיות כה חזק גם היום, עד שאיש לא מעז להציע זה, אולי, הוא החלק היחידי של וושינגטון שיכול להיות מתאים לעשרה או חמישה-עשר בנייני קומות כדרך היחידה להתגבר על השממה המרחבית ולשמור על שאר חלקי העיר להתפתחות בקנה מידה אנושי יותר. בשיאה נבע כוחו של תכנון הבארוק מהעובדה שתכנית השטח והמבנה התלת מימדי של העיר, או לפחות

החזיתות של מבנה זה, התקדמו במקביל. תכנון ובנייה התפתחו יד ביד ב-קרלסרוהה, וורסאי ו-סט. פטרסבורג. תחת התנאים שהכתיבו את עבודתו של ליאנפאן לא היה לתכנית על הנייר השפעה כלשהי על התוכן: הכוחות שהיו מסוגלים להפיק רוח חיים בתכנית או לחסל אותה לא היו בידי המתכנן או לקוחותיו, הממשלה החדשה של ארצות הברית, שהיתה דלה באמצעים, הססנית, מחויבת לפילוסופיה של כלכלה חופשית אשר בטלה את ההנחות הפוליטיות שהיו ביסודה של התכנית.

אין ערעור לגבי מה שקרה ב-ווישינגטון. התפיסה האמיצה של ליאנפאן סורסה באכזריות; וכאילו לא היה זה מספיק, בחלוף הזמן שונתה והוכתמה על ידי פיזור נרחב של בנינים בלתי סדירים ולא מתאימים. אפילו היום מלא האזור המקיף את הקפיטול בנקודות של אקזמה עירונית, אותן היה מסוגל מתכנן הבארוק לכל הפחות להחביא מאחורי קיר, במידה ולפטרונו לא היתה את הסמכות הדרושה להרוס את הבנין לחלוטין. אין ספק כי התכנית לבדה לא היתה מסוגלת ליצור עיר של חזיתות אבן גיר לבנה בוהקת וקוי גג אחידים, עליה חלם ליאנפאן. כאשר דיקנס ביקר ב-ווישינגטון בשנת 1842 הוא מצא עיר של "שדרות נרחבות שמתחילות בכלום ומובילות לשום-מקום; רחובות באורך מייל שרק רוצים בתים, דרכים ותושבים; בניני ציבור שצריכים רק ציבור כדי להיות מושלמים, ועיטורים של מעברים גדולים אשר זקוקים רק למעברים גדולים כדי לקשטם".

בתפיסת העיר ככלל, כפי שתהיה בצורתה הסופית, הסתכן ליאנפאן באופן ראוי לציון; במושגי הנחות ומטרות הבארוק - שבוצעו, כמו ציוריו של דויד (David), עם סמלים קלאסיים - רפובליקנים - הוא הפיק תכנון עילאי. אך הוא שכח את הגבולות הנוקשים של משימתו. הוא התעלם מהעובדה שהוא עצמו לא היה מסוגל לבנות את העיר אותה תכנן ושלמנהיגים הפוליטיים של התקופה לא היה את הכוח הדרוש לכך. המדינה עצמה היתה זקוקה לעוד כחמישים שנה של צמיחה, שגשוג ואיחוד, לפני שתהיה מסוגלת למלא את החללים הריקים בין קווי המתאר של התכנון; ובינתיים, התחלה צנועה, שהיא חלק ממסגרת מתאימה יותר, היתה יכולה להיות שלב ביניים, ולא מכשול, בדרך להדרה המלא של התכנית במימדיה המלאים.

ליאנפאן שכח, בעצם, כי הזמן הוא מום הרה אסון לתפיסת העולם של הבארוק: הסדר המכני שלו לא איפשר צמיחה, שינוי, התאמה וחדוש יצירתי. ביצוע שרירותי כזה היה חייב להתבצע, אחת ולתמיד, בתקופתו שלו. אילו התייחס ליאנפאן כנדרש למגבלות צרות אלה, סביר להניח שהיה זוכה להצלחה רבה במיקום בניני הממשלה העיקריים, כשם שהשיג זאת ג'פרסון (Jefferson) בקמפוס של אוניברסיטת וירג'יניה. אך בנסותו לדאוג לכל הפרטים, הוא איבד אפילו את המעט שהצליח להשיג.

תכניתו של ליאנפאן ניצלה מביטול מוחלט על ידי שני גורמים: אחד היה עבודתו של שפרד (Alexander Robey Shepherd), אשר היה אחראי לביצוע סדרת שיפורים ציבוריים גדולים לאחר מלחמת האזרחים; כמו בעל התפקיד הדומה בצרפת, האוסמאן, גם שפרד ניחן במעלות הדיקטטוריות המתאימות לביצוע תכנית בסגנון הבארוק. למרבה המזל, היה לו גם דמיון מספיק כדי לבצע, לבסוף, את שתילת העצים בשדרות וברחובות הרחבים, כפי שתכנן ליאנפאן. עצים אלה העניקו לתכנית השטח מימד שלישי מייצב. השביל הטבעי, אשר עליו ירוקים במשך רוב חודשי השנה, מחביא ברוב חסדו את כמה מהשגיאות הארכיטקטוניות החמורות של ווישינגטון, מבלי להסתיר לחלוטין את הבנינים הנאים יותר.

הגורם השני שגאל את תכניתו המקורית של ליאנפאן, למרות שלא הוסיף ליופיה, היה מילוי הרחובות הרחבים מדי בנפח תנועה מספיק להצדקת קיומם: תהליך זה התרחש רק לאחר תחילת השימוש במכונית. למרות שתנועת המכוניות הדביקה בקצב גידולה את התכנית, בחוסמה את העורקים המפוארים ביותר ובהסתירה את הדשא מאחורי קיר מתכתי של מכוניות חונות, היתה ווישינגטון תחנת ניסויים קלאסית לשאלה, באם עיר המקדישה את כל כולה לתחבורה, תוכל להתקיים במידה מספקת גם למטרות אחרות. כבר עתה ברור ב-ווישינגטון כי כאשר

התחבורה זוכה בעדיפות על פני כל הפונקציות העירוניות האחרות, לא יכולה העיר לבצע את תפקידה ביצירת אפשרויות למפגש ומגע; עובדה זו תהיה ברורה עוד יותר, כאשר העיר תזכה להשתמש הכבישים המהירים החדשים הנבנים בה, אשר משחיתים ללא היסוס כל נוף ומכתימים כל גישה אפשרית למחוזות האורבניים הנאים שלה. זכותה של המכוננית הפרטית להגיע לכל קצוי העיר ולחנות בכל מקום אינו אלא מתן רשיון להרוס את העיר. תכניתו של ל'אנפאן, בעצם הזמנת התחבורה, הוכיחה כי היא האויבת המסוכנת ביותר של עצמה.

אך שימו לב: חלקה של וושינגטון שהפך לאזור עדיף למגורים אינו השטח השוכן מול שדרות התחבורה הרחבות, על הרעש והגזים הרעילים שלהן; ההיפך הוא הנכון: ג'ורג'טאון (Georgetown), על רחובותיה הצרים ותכניתה הנוחה, שהיתה צנועה מספיק כדי לשמש במאה התשע-עשרה למגורי סוחרים ובעלי מלאכה. אזור זה הפך, במהלך הדור האחרון, לשכונת מגורים של המעמד העליון. שם ניתן למצוא לא את המידה המונומנטלית, אלא את המידה הביתית.

אך למרות הכל, וושינגטון עדיין נחשבת כדוגמא הקלאסית לתכנון הבארוק. אילו היה ניתן לבנות את וושינגטון במשך עשרים שנה, תוך הקפדה על מבנים אחידים ומתאימים, כולם מאוכלסים, היתה יכולה העיר להיות נס של אמנות מתכנן הערים: יצירה תקופתית סופית, החותמת את העידן. מפאת כשלונה בכך הביאו הסחפותה והדרה לחוסר סדר. כוח אבסולוטי, משמעת רפובליקנית ורוח ציבורית לא היו בנמצא. האשמה אינה מוטלת על כתפיו של ל'אנפאן, אלא על כתפיהם של אלה שהיו אמורים להוציא לפועל את תכניתו: ראש וראשון בהם היה הנשיא וושינגטון, אשר רכש יותר כבוד לחברו, בעל האדמות החשוב ביותר באזור, דניאל קרול (Daniel Carroll), מאשר לשלמותה של תכנית ל'אנפאן. פיטוריו של ל'אנפאן היו סימן לכך שבעלי האדמות והמשקיעים המסחריים, ולא הממשלה, זכו ברוב השליטה על התפתחות הבירה. למרות ש-ל'אנפאן הבין, במילותיו שלו, כי "תזונתה של עיר בירה, שלא כמו זו של ערים אחרות, צריכה לבוא מבניני הציבור שלה ולא מהמרכזים המסחריים", היו אלה הסוחרים והמשקיעים אשר רמסו ברגליהם חסרות ההתחשבות את המרכיבים הטובים ביותר בתכניתו של ל'אנפאן, בהשאירם רק את קוי המתאר הדהויים. אך פרט לשלוננו בהערכת הכוחות אשר עצרו את התכנית, אינני מכיר אף מתכנן ערים מתקופת הבארוק, אפילו לא בחוגו של האוסמאן, המגלה תפיסה טובה יותר של יחסי הגומלין שבין פני השטח, התחבורה, המונומנטים ובניני הציבור, מאשר תפיסתו של ל'אנפאן. היתה חסרה כאן צורה אחראית של שליטה פוליטית, שתהווה תחליף לפקודות, שלטתים קרובות היו מופרזות וחסרות האחריות, של העריצות. אך נוכחות כזו היתה משנה לחלוטין את אופי התכנית.

בהקשר זה מהווה שינוי התכנית הגדולה של וושינגטון סמל לגורל שיטת הבארוק כולה, כפי שהשפיעה על חיי האנשים בערים. בתקופה של זרמים ושינויים הצליחה תכנית הבארוק, לכל הפחות, לכפות תקנים משותפים באמצעות התעקשותה על סדר ואחדות חיצוניים, והזכירה לתושב העיר הנמנה על המעמדות העליונים את התלות ההדדית שבחיים המשותפים. באירופה הגדירה סדרת חוקים חדשה סטנדרטים לבנייה, הגבילה את גובה הבנינים וקבעה מידת הגינות מסוימת, אשר צימצמה את התחרות בשכבות הנמוכות יותר. באנגליה ובארצות הברית ראו המנהיגים במהלך המאה התשע-עשרה את הסטנדרטים האלה כמטרדים. כך נודע חוק הבנייה האנגלי הנבון של 1774 בכינוי "החוק השחור", מלה נרדפת לדיכוי הביורוקרטי והמונוטוניות המשעממת. בשם החופש פתחו המנהיגים החדשים של התעשייה והמסחר, לאחר שהשתחררו ממגבלות טעם הבארוק, את הדלת בפני חוסר הוודאות הספקולטיבית והתחרות הבלתי מתוכננת. כתוצאה מכך הביא גל האורבניזציה הגדול במאה התשע-עשרה לתופעה מוזרה: העלמותה ההדרגתית של העיר. במקומה התמלא הנוף במסה מתפשטת של שיירים צפים, נעדרי צלם אנוש, שהושלכו למים במהלך הסופה של היוזמה הקפיטליסטית.